

Julian Borkowski

Wizytatorzy Polski Centralnej Szarych Szeregów

HARCERSTWO

*Rocznik naukowy Muzeum Harcerstwa
nr 1, 2018, s. 11-45*

Wśród swoich licznych zadań, jakie stały przed Główną Kwaterą „Pasięką” jako strukturą wykonawczą podziemnej harcerskiej organizacji męskiej – Szarych Szeregów, znalazły się nadzór i pomoc w organizowaniu pracy poszczególnych chorągwi i samodzielnych hufców na ziemiach polskich podczas II wojny światowej. Do prowadzenia, sprawnej koordynacji i wymiany informacji między „Pasięką” a terenem niezbędne było powołanie osób spośród grona najwybitniejszych instruktorów, cieszących się poparciem komendy, mających za sobą багаż doświadczeń, sprawdzonych na różnych odcinkach służby. Byli nimi wyznaczeni wizytatorzy.

Na początku działania Głównej Kwatery Harcerzy, po przejściu 27 września 1939 r. harcerstwa do konspiracji, naczelnik organizacji hm. Florian Marciniak zgodził się, aby hm. Aleksander Kamiński, czło-

nek pierwszej ścisłej „Pasięki”, pełnił wybraną przez siebie funkcję „organizatora wizytacji terenu w skali ogólnopolskiej”¹. W „Odpowiedzi na ankietę Komisji Historycznej ZHP w 1946 roku” Kamiński tak wspominał:

„Znałem ‘teren’ ze względu na swe obowiązki harcerskie przedwojenne. Niestety – działalność moja z tego okresu pozostała mi bardzo słabo w pamięci. Tyle tylko mogę powiedzieć, że skupiłem wokół siebie około 10 poważniejszych instruktorów, z którymi ustaliłem teren ich działalności wizytacyjnej. Z instruktorami tymi odbywałem regularne indywidualne odprawy. Ich zadaniem było: 1. jeżdżenie na powierzone im tereny, 2. przyjmowanie w Warszawie łączników z ich terenów, 3. korespondowanie ze swymi terenami. Niesłychaną trudnością było przełamanie kłopotów związanych z pierwszymi wyjazdami w teren. Zni-

*fot. 1.
Hm. Florian Marciniak
„Jerzy Nowak”*

1. Kamiński A., Odpowiedź na ankietę Komisji Historycznej ZHP w 1946 roku, „Materiały Historyczne Stowarzyszenia Szarych Szeregów”, Warszawa 1999, nr 47, s. 10.

2. Tamże, s. 10-11; Dziś, jutro, pojutrze. Harcerki i harcerze w służbie Polskiego Państwa Podziemnego. Wystawa w 70-lecie Szarych Szeregów, (opr. zbiorowe), Muzeum Niepodległości, Warszawa 24 VII – 15 X 2009, s. 15-16.

3. Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945, t. I, pod red. J. Jabrzemskiego, Warszawa 1988, s. 29-31; Wojtyczyca K., Domański Lechosław, [w:] Harcerski Słownik Biograficzny, t. II, pod red. J. Wojtyczy, Warszawa 2008, s. 52-55; Dziś, jutro, pojutrze. Harcerki i harcerze w służbie Polskiego Państwa Podziemnego. Wystawa w 70-lecie Szarych Szeregów, (opr. zbiorowe), Muzeum Niepodległości, Warszawa 24 VII – 15 X 2009, s. 16.

4. Wiśniewska M., Harcerz, żołnierz, obywatel... szkice o prasie Szarych Szeregów, Warszawa 1987, s. 12.

5. Broniewski S. „Stefan Orsza”, Całym życiem. Szare Szeregi w relacji naczelnika, Warszawa 1982, s. 265-266.

6. Tamże, s. 270; Borkowski J., Olędzki Władysław Erazm, [w:] Warszawa walczy 1939-1945. Leksykon, red. naukowy-koordynator K. Komorowski, Warszawa 2014, s. 555-556.

7. Kaczyńska D., Pyka G., Piotr Pomian Szef Głównej Kwatery Szarych Szeregów, Warszawa 1984, s. 85; Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 54.

kąd nie mogliśmy liczyć na pomoc. Wojsko [Związek Walki Zbrojnej – przyp. JB] wtedy jeszcze nie miało agend fabrykacji dokumentów. Delegatura Rządu nie istniała. Kupowało się fałszywe dokumenty od ludzi przygodnych lub wyruszało się w świat bez dokumentów. [...] Dokładnie pamiętam pierwszą instrukcję, jaką mieli przekazać wizytatorzy w teren: należy liczyć się z długotrwałą wojną – wojną być może pięcioletnią – wobec tego organizować harcerstwo na długiej fali, bez pośpiechu, maksymalnymi ostrożnościami – mamy dużo czasu, gdyż zasadniczym celem jest przygotowanie się na moment ostatecznej o Polskę walki. Wizytatorzy wieźli także wytyczne do programów pracy oraz wytyczne organizacyjne. Pamiętam także, że na ogół wizytatorzy nasi nie potrzebowali inicjować pracy w terenie. Zastawali zwykle na miejscu już gotowe, samorzutne komórki podziemnego harcerstwa. [...] Rola wizytatorów polegała przede wszystkim na wiązaniu i ujednolicaniu”².

Niestety z początkowej działalności wizytatorów nie zachowały się stosowne dokumenty. Tymi instruktorami byli m.in.: hm. Lechosław Domański „Zeus”, hm. Janusz Wierusz-Kowalski „Zawadzki”, hm. Wiktor Śniegucki³. „Pasięka” uznawała kontakty z terenem od początku jako priorytetowe, ponieważ odpowiednie komórki miały otrzymywać stosowne programy do właściwego działania⁴. Wraz ze wzrostem liczebności organizacji, stopniowym wzmocnieniem struktur centralnych i terenowych, ważną rolę w kontaktach Warszawy z innymi chorągiewami spełniali nadal wizytatorzy. Ich definicję i charakterystykę pracy trafnie określił w swoich wspomnieniach po latach naczelnik Szarych Szeregów hm. Stanisław Broniewski „Witold”, „Stefan Orsza”:

„Wizytator ‘Pasięki’! Człowiek, który podczas każdego swego pobytu w terenie miał przenieść z Warszawy jakby cząstkę najżywiej pulsującego serca wolnej Polski, jakby odrobinę świeżego tchnienia z dalekiego, wolnego świata. Człowiek, który miał być dla terenu wszystkim – i wzorem zachowania się w każdej trudnej sytuacji, i kopalnią informacji bieżących, i encyklopedią wiadomości szkoleniowych, i skarbnicą przemysłów ideowych, programowych, metodycznych – wszystkim. Ponadto, w momencie pełnienia funkcji miał być najwyższą władzą w terenie, zastępcą samego Naczelnika”⁵.

W tym miejscu należy również przypomnieć, że Szare Szeregi objęły stopniowo swoimi działaniami teren dawnej II Rzeczypospolitej, ustanawiając podział na: Polskę Centralną, Polskę Południową, Polskę Wschodnią i Polskę Zachodnią. W niniejszym artykule skupimy się na działaniach wizytatorów w Polsce Centralnej. Obejmowała ona swoim zasięgiem Chorągwie: Warszawską „Ul Wiśla”, Mazowiecką „Ul Puszcza”, Radomską „Ul Rady” i Lubelską „Ul Zboże”. Obszary tych chorągwi znajdowały się pod okupacją niemiecką i administracyjnie znajdowały się w Generalnym Gubernatorstwie.

Wizytatorzy, którzy odwiedzali te jednostki, w strukturze „Pasięki” utworzyli wspólny zastęp – Zastęp Wizytatorów Polski Centralnej, który z Zastępem Wizytatorów Polski Południowej podlegał z ramienia „Pasięki” hm. kpr. z cenz. Władysławowi Erazmowi Olędzkiemu „Papie”⁶. Oficjalne powołanie Zastępu Wizytatorów Polski Centralnej miało miejsce podczas odprawy „Pasięki” 17 stycznia 1943 r. przy ul. Promyka w Warszawie⁷. Każdy z wizytatorów podlegał też bezpośrednio szefowi Głównej Kwatery.

Widzimy zatem, że w strukturach była bardzo ścisła zależność, ponieważ naczelnikom Szarych Szeregów i szefom „Pasieki” zależało na działaniach mających na celu ciągłą łączność Warszawy z terenem, zbieranie wszelkich informacji na temat przeprowadzanych tam prac, sytuacji ludności pod okupacją niemiecką, terrorku, aresztowań, wszystkich wiadomości, którymi „Pasieka” mogła też podzielić się ze strukturami Armii Krajowej⁸.

Dopiero wiosną 1943 r. Główna Kwatera sprecyzowała pracę dla tej grupy instruktorów Szarych Szeregów, opracowując „Instrukcję dla wizytatorów Pasieki”:

„1) Wizytatora mianuje Naczelnik H[arcerzy] na wniosek szefa G[łówniej] K[watery] H[arcerzy].

2) Wizytator jest przedstawicielem G[łówniej] K[watery] H[arcerzy] na swoim terenie wizytacyjnym i posiada prawo decyzji o charakterze rozkazodawczym w sprawach organizacyjnych, ale przede wszystkim jest doradcą terenu w zagadnieniach programowych. Za całokształt prac na terenie mu podległym jest odpowiedzialny przed szefem G[łówniej] K[watery] H[arcerzy].

3) Wizytator odwiedza każde środowisko co najmniej raz w przeciągu kwartału, a w terenie bywa co najmniej dwa razy w miesiącu.

4) W czasie wizytacji służy radą i wskazówkami w układaniu i realizowaniu programu pracy, który winien mu przedłożyć K[omendant] Chor[ągwi] na okres kwartalny. Dba, aby były uwzględnione wytyczne programowe G[łówniej] K[watery] H[arcerzy].

5) Organizuje kursy przeszkoleniowe dla p[od]h[arc]m[istrzów] i bierze w nich czynny udział. W przeciągu dwóch miesięcy przeprowadzi w terenie jeden

kurs p[od]h[arc]m[istrzowski]. Przedstawia kandydatów p[od]h[arc]m[istrzów] do nominacji.

6) Zaznacza się czynnie w pracach kręgu instruktorów i co najmniej raz w miesiącu weźmie udział w zebraniu dyskusyjnym.

7) Stwierdza, czy kierownicy pracy na wszystkich szczeblach pracują wedle programu i realizują należycie jego wytyczne w myśl harcerskich założeń wychowawczych.

8) Służy pomocą w sprawach budżetowych oraz przeprowadza badanie kasy, biblioteki i magazynu Chor[ągwi] raz w miesiącu. Sprawdza w terenie wykonanie rozkazów i zarządzeń władz harcerskich.

9) W razie potrzeby może zawiesić w czynnościach komendantów i instruktorów, o czym donosi niezwłocznie Szefowi G[łówniej] K[watery] H[arcerzy].

10) Ułatwia K[omendant]towi Chor[ągwi] porozumienie się z władzami.

11) Co miesiąc odbędzie z Szefem G[łówniej] K[watery] H[arcerzy] konferencję na temat swych prac wizytacyjnych z ogólnym uwzględnieniem propozycji terenu i przedłoży na piśmie raport z wizytacji oraz plan pracy na najbliższy okres”⁹.

W kolejnej instrukcji, prawdopodobnie pochodzącej z tego samego czasu, zwrócono uwagę na przydział wizytatorów do I Działu Organizacyjnego „Pasieki” jako współpracowników. Każdy z nich miał znać aktualny stan na swoim terenie, jak i potrzeby, aby mógł w każdej chwili zastąpić kierownika terenu, czyli komendanta danej chorągwi. W dokumencie sprecyzowano postawę wizytatora. Ma on „[...] przedstawić w terenie typ instruktora Związku, który swoją postawą

fol. 2.
Hm. Jerzy Ossowski
„Wojciech”

8. Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 47-48; Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów, wyd. 2, Londyn 2010, s. 20-21.

9. Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Gabinet Rękopisów (dalej BUW), Archiwum im. Floriana Marciniaka, sygn. 2064, Grupa II Teczka 1, Instrukcje Głównej Kwatery Szarych Szeregów, Instrukcja GKH dla wizytatorów terenu, k. 12; Szare Szeregi. Związek Harcerstwa Polskiego w czasie II wojny światowej. Główna Kwatera Harcerzy „Pasieka”. Ocalałe dokumenty, opr. J. Rossman „Wacek”, Londyn 1982, s. 85.

fol. 4.
Hm. Kazimierz
Grenda
„Marek Granica”

moralną oraz wyrobieniem ogólnym zdobędzie sobie autorytet i zaufanie terenu. Obowiązkowość, punktualność i dokładność mają być podstawowymi walorami. Jasna decyzja, dobrze przemyślany i zdecydowany rozkaz oraz atmosfera szczerości i zaufania ma zawsze kierować jego pracami w terenie. Wizytator to instruktor, który ma zawsze nieprzetartą chęć rozszerzania swych wiadomości i pogłębiania swego morale”¹⁰. W części II i III zostały przedstawione sposoby przeprowadzenia wizytacji oraz łączność z terenem:

„Część II

Jak przeprowadzać wizytację:

a) Przygotowanie wizytacji: Przed wyjazdem zawiadomienie terenu, ułożenie planu pracy, zebranie danych dla terenu od kier[ownika] Wydziału, dokładne przypomnienie sobie spraw z ostatniej wizytacji (co miało być wykonane, jakie były życzenia).

b) W terenie.

Wizytacja – charakter albo instrukcyjny albo inspekcyjny.

W wizytacjach instrukcyjnych punkt ciężkości leży w rozmowach z kierownikami pracy: kier[ownikiem] ‘Ula’ [Chorałgwi], ‘Roju’ [Hufca], ‘Rodziny’ [Drużyny]. W wizytacjach inspekcyjnych punkt ciężkości przechodzi na rozmowy z kierownikami ‘Rodziny’ [Drużyny], ‘Pszczoły’ [Zastępy] i z dziećmi ‘Pszczoły’ [harcerczami]. Przyglądanie się wszelkim przejawom pracy (zbiórki itp.).

c) Omówienie wyników wizytacji z K[omen]d[an]tem ‘Ula’, ‘Roju’. Zebranie życzeń terenu.

d) Po powrocie: omówienie wyników z kierownikiem wydziału.

e) Załatwienie życzeń terenu.

Część III

Wizytator organizuje i utrzymuje łączność z terenem: pisemnie, ustalonym szy-

frem oraz osobiście przy zorganizowanych punktach przejazdu.

Wizytator przy pomocy własnego kuriera prowadzi kolportaż prasy do swego terenu co najmniej 2 razy w miesiącu (1, 15). Na odprawach miesięcznych składa sprawozdanie z akcji czytelnictw i omawia odgłosy”¹¹.

W zachowanym rozkazie naczelnika L. 1 ze stycznia 1943 r. hm. Florian Marciniak „J. Nowak” w II rozdziale „Zarządzenia Organizacyjne” w 1 pkt. „Usprawnienia organizacji pracy” w ppkt. c) polecił następujące zadania:

„Wizytatorzy terenu ‘Pasięki’ w czasie wizytacji oraz kierownicy ‘Uli’ sprawdzą dokładność wykonanej pracy, a w szczególności zwrócą uwagę na:

- sprawne funkcjonowanie poszczególnych komórek org[anizacyjnych]
- sprawne działanie łączności między komórkami
- system alarmowy oraz
- sposób kolportażu materiału programowego i prasy”¹².

W tych szczegółach znalazły się konkretne zadania dla instruktorów harcerskich pełniących funkcję wizytatorów. Kolejny z naczelników hm. Stanisław Broniewski „K. Krzemień” w rozkazie L. 3 z 3 maja 1943 r. dołożył kolejne zadanie dla wizytatorów i w rozdziale IV „Kształcenie instruktorów” wskazał:

„Do obowiązków wizytatorów ‘Pasięki’ należy:

1. przeprowadzić kształcenie w terenach swoich środowisk
2. zameldować wyniki akcji kształcenia do dnia 5 lipca br. [1943 r.]”¹³.

Ponadto wizytatorzy wyznaczali kandydatom do kształcenia do funkcji instruktorskiej stosowne lektury do opra-

10. BUW, sygn. 2064, Grupa II Teczka 1, Instrukcje Głównej Kwatery Szarych Szeregów, Instrukcja dla wizytatorów Pasięki, k. 13.

11. Tamże.

12. Szare Szeregi. Związek Harcerstwa Polskiego..., s. 28.

13. Tamże, s. 30.

cowania na kurs. Instruktorzy ci mogli za zgodą „Paseki” przeprowadzać takie kształcenie na stopień podharc mistrza na kursie o kryptonimie „Szkoła za lasem” na swoim terenie kontaktowym. Kolejny zachowany rozkaz L. 5 z 15 sierpnia 1943 r. naczelnika „K. Krzemienia” polecał m. in. wizytatorom sprawdzanie „organizacji swoich terenów i tam, gdzie potrzeba, udokładnia ją”¹⁴.

Analizując powyższe dokumenty należy podkreślić, że ta grupa instruktorów miała możliwość podejmowania bardzo poważnych decyzji i cieszyła się bezgranicznym zaufaniem zarówno naczelnika, jak i poszczególnych szefów „Paseki”. Wszystkie narzędzia przez te osoby były wykorzystywane roztropnie, z rozmysłem i z pełną odpowiedzialnością. Wizytatorzy mieli prawo odwołania komendantów chorągwi, co, jak pokażemy, odbywało się wyjątkowo rzadko. Szkolili solidnie na kursach podharc mistrzowskich, sprawdzali łączność z terenem, kontrolowali poszczególne komórki, sprowadzali prasę, druki, ulotki wyprodukowane w Warszawie, zarówno harcerskie, jak i wydawane przez Związek Walki Zbrojnej – Armie Krajową, Delegaturę Rządu na Kraj, inicjowali kolportaż, a przede wszystkim jeździli w teren danej chorągwi i po wizytacji składali odpowiednie raporty swym zwierzchnikom. To bardzo odpowiedzialne zadanie połączone było z trudnościami komunikacyjnymi w okupowanym kraju, kłopotami w zaopatrzenie się w odpowiednie fałszywe dokumenty osobiste i wszelkie przepustki niemieckie obowiązujące w okresie przypadającym na wizytację. Powiązane to było z koniecznością zdobycia jak największej wiedzy o terenie i wyczucia atmosfery, jaką żyła dana chorągiew. Wizytator miał nieść ze sobą troskę o ideały wychowawcze młodzie-

ży harcerek szkolącej się i walczącej w danym rejonie z niemieckim okupantem zgodnie z kryteriami i programem „Paseki”. Wśród zadań wizytatorów był również ważny ich udział w akcji „N”¹⁵. Kierownik kolportażu w Szarych Szeregach hm. Jerzy Jabrzemski „Słomczyński” wspominał po latach:

„W 1942 r. w ‘Pasiece’ powołano [pełną obsadę] wizytatorów chorągwi terenowych. Kontaktowałem się wówczas już przeważnie tylko z wizytatorami w Warszawie, z nimi omawiałem szczegóły roboty ‘N’, od nich otrzymywałem meldunki i coraz bardziej szczegółowe, zaszyfrowane sprawozdania”¹⁶.

Ta współpraca objęła zatem wszystkich wizytatorów, którzy w latach 1942-1944 sprawowali swoje obowiązki. Co więcej – każdy z tych instruktorów zapoznawał się ze ściśle tajną instrukcją akcji „N” i technikami kolportażu¹⁷. To była swego rodzaju konspiracja w konspiracji Szarych Szeregów, o czym niech świadczą m.in. inne kryptonimy chorągwi. W naszym przypadku cztery chorągwie Polski Centralnej nosiły następujące nazwy: Chorągiew Warszawska – „Wanda”, Chorągiew Mazowiecka – „Marysia”, Chorągiew Radomska – „Romana” i Chorągiew Lubelska – „Lucyna”. Oddajmy jeszcze raz słowo „Słomczyńskiemu”:

„W późniejszych moich kontaktach z wizytatorami poszczególnych chorągwi informowałem się już dokładniej o kolportażu ‘N’ w hufcach, jak też o szczegółach akcji w terenie, i omawialiśmy nowe koncepcje oraz pomysły. Meldunki z wykonania akcji specjalnych natomiast docierały z licznymi szczegółami zaraz po przeprowadzeniu zadania i również szybko przekazywałem je ‘Piotrowi’ [Eugeniuszowi Stasięckiemu – przyp. JB] i kierownictwu Akcji ‘N’ w AK”¹⁸.

fot. 11.
Hm. Jerzy Kozłowski
„Jurwiś”

14. Tamże, s. 32.

15. Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 51-52.

16. J. Jabrzemski, Szare Szeregi w Akcji „N”, [w:] Akcja N. Wspomnienia 1941-1944, pod red. H. Auderskiej i Z. Ziółka, Warszawa 1972, s. 533.

17. Tamże, s. 534-539, 542.

18. Tamże, s. 543.

19. Szare Szeregi. Związek Harcerstwa Polskiego... s. 55; Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945... s. 54.

20. Szare Szeregi. Związek Harcerstwa Polskiego... s. 89-90.

21. Tamże, s. 90-97; w ścisłym gronie „Pasieki” podjęto wówczas decyzję o wydzieleniu z warszawskich Grup Szturmowych Szarych Szeregów – Oddziału Specjalnego „Jerzy” Kedywu KG AK – oddziału bojowego do zadań specjalnych, który został powołany w sierpniu 1943 r. jako wydzielona kompania „Agat” Kedywu KG AK, a faktycznie od 1 września 1943 r. była to 3 kompania „Agat” batalionu Szarych Szeregów „Zośka”, późniejszy wydzielony oddział „Pegaz” (w czerwcu 1944 r. powołano z tej formacji harcerek batalion „Parasol”), zob. Borkiewicz-Celińska A., Batalion „Zośka”, Warszawa 1990, s. 293-308; Stachiewicz P., „Parasol”. Dzieje oddziału do zadań specjalnych Kierownictwa Dywersji Komendy Głównej Armii Krajowej, wyd. 3, Warszawa 1991, s. 63-69.

W działania tej kategorii instruktorów wpisuje się również dwudniowa odprawa „Pasieki”, jaka miała miejsce 24-25 lipca 1943 r. w Czarnej Strudze pod Warszawą, mająca na celu „podniesienie poziomu wizytatorów przez usprawnienie pracy w Pasiece”¹⁹. Zachowała się notatka z przebiegu spotkania, na której byli członkowie „Pasieki” i wizytatorzy. Odprawę prowadził hm. Stanisław Broniewski „Witold”. Tematem był program pracy Szarych Szeregów. Zacytujmy fragment tej notatki:

„Cel odprawy – zebranie i przedyskutowanie nagromadzonego materiału. Sylwetka wizytatora – instruktora – sztabowca. ‘Pasieka’ jako czynnik odpowiedzialny za całość pracy na całym terenie.

I. godz. 18-18.15

Report.

II. godz. 18.15-19.15

Sprawy organizacyjne (‘Piotr’) [Eugeniusz Stasiecki – przyp. JB]

1. Zadanie na dziś: pokonać wszystkie trudności, aby utrzymać ciągłość współczynu terenu z ‘Pasieką’.

Zadanie to wykonać trzeba przez:

- kształcenie instruktorów liniowych,
 - stwarzanie stylu pracy,
 - podsuwanie pomysłów pracy w poszczególnych dziedzinach,
 - dosyłanie materiału szkoleniowego,
 - regulowanie spraw z wojskiem.
2. Wymagania pracy w terenie postawione wizytatorom:
- dokładny terminarz prac,
 - dokładne i punktualne realizowanie zamierzeń własnych i potrzeb terenu,
 - pełna inicjatywa w utrzymaniu stałego i żywotnego kontaktu z terenem.

3. Praca wizytatorska w ‘Pasiece’:

- poznawanie całości pracy,
- sprawy organizacyjne ‘Pasieki’, – zwrócono uwagę na dokładność wypełniania obowiązków.

Pozytywne wnioski z dyskusji.

1. Bezpieczeństwo pracy na miejscu:

- brak lokali – powodujący spotkania uliczne,
 - unikanie zebrania w większych grupach,
 - sprawy korespondencyjne z ‘Pasieką’.
2. Wytypowanie zastępców wizytatorów, za-znajomienie ich z pracą terenu, aby w każdej chwili mogli kontynuować pracę.
3. Z powodu trudności przekazywania materiałów przez poszczególnych referentów ustalono, że wizytator wyjeżdżający w teren wyznacza przed wyjazdem termin i miejsce, gdzie można mu przekazać wszelkie sprawy odnośnie jego terenu. Sposób ten wprowadzono jako obowiązujący dla wszystkich wizytatorów [...]”²⁰.

Wizytatorzy wysłuchali referatu hm. Jerzego Kozłowskiego „Kota” – „Zagadnienie ‘M’”, a następnie wzięli udział w dyskusji. Po kolacji uczestniczyli w ognisku. Następnego dnia po śniadaniu referat „Zagadnienia ogólne” wygłosił hm. Stanisław Broniewski „Witold”, a referat „Zagadnienia wydziału młodzieży” przedstawił hm. Stefan Mirowski „Bolek”, po których doszło do dyskusji. W kolejnej części „Zagadnienia wydziału skautów” zreferował hm. Edward Dąbrowski „Zieliński”, a hm. Ryszard Zarzycki „Skot” – „Zagadnienie wydziału starszoharcerskiego”. Po obu referatach także przewidziano dyskusję. Następnie „Zagadnienie instruktorskie” przedstawił hm. Jan Rossman „Wacek”, na końcu „Wnioski z odprawy” podsumował hm. Stanisław Broniewski „Witold”. Po tej części przewidziano gry sportowe, raport i wymarsz z terenu²¹.

Dla wizytatorów stworzono idealne warunki do rozwoju ideowego, podwyższenia kwalifikacji wojskowych, instruktor-skich. Wróćmy do wspomnień hm. Broniewskiego:

„Dla niego, dla wizytatora, jest teraz wszystko, co najlepsze w Warszawie. On dostaje pełny, jak najszerszy komplet prasy zawierający pisma możliwie wszystkich ugrupowań politycznych od PPR do Konfederacji Narodu; dostaje codzienne nasłuchy radiowe przynoszące wieści z całego świata; dostaje wszystkie broszury wydane w podziemnych drukarniach; powołany jest do szkoły podchorążych, aby w niej uzyskać poziom wyszkolenia wojskowego; on jest powołany na kursy harc-mistrzowskie, zapraszany na odczyty najwybitniejszych profesorów, na spotkania ze skoczkami przybyłymi z Anglii, nawet na zebrania towarzyskie, koncerty”²².

Początkowo tymi sprawami zajmował się szef „Pasieki” hm. ppor. Eugeniusz Stasięcki „Piotr Pomian”. To właśnie Stasięckiemu kierującemu jednocześnie Wydziałem Organizacyjnym „Pasięki” podlegali wizytatorzy²³.

Widzimy zatem, jak ważne było wykształcenie wizytatorów w różnych dziedzinach życia okupacyjnego, znajomości bieżącej sytuacji ziem polskich pod okupacją niemiecką z rozmów i lektury prasy konspiracyjnej, odzyskania kursów w Szkole Podchorążych Rezerwy Piechoty „Agricoli”, odzyskania kursów na najwyższy stopień instruktorski harcmistrza (tzw. „kursy charyzma-

tyczne”) oraz rozrywki kulturalne.

Wymieńmy poszczególnych wizytatorów dla czterech chorągwi wchodzących w skład Polski Centralnej.

W Chorągwi Warszawskiej „Ul Wisła” Szarych Szeregów w wiodącym ośrodku konspiracyjnej pracy harcerskiej początkowo funkcję wizytatorów pełnili naczelnicy Szarych Szeregów: od października 1939 r. do 6 maja 1943 r. hm. Florian Marcinak „Szary”, „J. Nowak”²⁴, od 12 maja 1943 r. do września 1943 r. hm. Stanisław Broniewski „Orsza”²⁵, zaś od września 1943 r. do marca 1944 r. „Pasięka” wyznaczyła na funkcję wizytatora hm. Jana Rossmana „Wacka”²⁶.

W Chorągwi Mazowieckiej „Ul Puszcza” Szarych Szeregów wizytatorami byli: od marca 1940 r. do 15 sierpnia 1942 r. hm. Dymitr Senatorski „Dymitr”²⁷. Po prawie półtorarocznej przerwie funkcję tę pełnili kolejno od grudnia 1943 r. do 1 sierpnia 1944 r. hm. Jerzy Kozłowski „Jurwiś”²⁸, a następnie od 20 października do listopada 1944 r. hm. Władysław Olędzki „Papa”.

W Chorągwi Radomskiej „Ul Rady” Szarych Szeregów z ramienia „Pasięki” sprawowali obowiązki wizytatorów: od 1940 r. do kwietnia 1941 r. hm. Stanisław Wiktor Berezowski „Orcio”, „Zarzycki”²⁹; od marca do lipca 1941 r. hm. Je-

22. Broniewski S. „Stefan Orsza”. Całym życiem..., s. 270.

23. Szare Szeregi. Związek Harcerstwa Polskiego..., s. 83; Kaczyńska D., Pyka G., Piotr Pomian..., s. 75.

24. Pilarczyk Z., Marciniak Florian, [w:] Harcerski Słownik Biograficzny, t. I, pod red. J. Wojtyczy, Warszawa 2006, s. 135-137.

25. Wojtycza K., Broniewski Stanisław, [w:] Harcerski Słownik Biograficzny, t. I, pod red. J. Wojtyczy, Warszawa 2006, s. 22-26.

26. Miszczuk M., Rossman Jan, [w:] Harcerski Słownik Biograficzny, t. II, pod red. J. Wojtyczy, Warszawa 2008, s. 179-183.

27. Muzeum Harcerstwa – Archiwum Stowarzyszenia Szarych Szeregów (dalej MH-ASSzS), Kwestionariusz do listy strat harcerzy w okresie II wojny światowej na nazwisko Dymitra Senatorskiego; Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów, wyd. 2, Londyn 2010, s. 67.

28. Borkowski J., Kozłowski Jerzy Zdzisław, [w:] Harcerski Słownik Biograficzny, t. II, pod red. J. Wojtyczy, Warszawa 2008, s. 113-117.

29. MH-ASSzS, Teczka personalna nr 2200 Berezowski Stanisław Wiktor, Ankieta osobowa członka harcerskiej konspiracji 1939-1945; tutaj podał okres działalności jako wizytatora w latach 1942-1943 Kielc, Radomia i Częstochowy. Tymczasem zachowały się notatki z dnia 18 I 1941 r. i 19 III 1941 r. sygnowane pseudonimem „Orcio”, w której wizytator hm. Stanisław Berezowski podał skład ilościowy harcerzy z „Ula Rady” w rozbięciu na poszczególne miejscowości oraz przekazał uwagi własne z wizytowanego terenu, zob. BUW, sygn. 2076, Grupa IV Teczka 2. Stany poszczególnych rejonów i jednostek organizacyjnych, „R[ady] – H.D.I.L. [Hufce, Drużyny, Instruktorzy, Ludzie] – adresy i wykaz liczbowy, k. 9-9v.

30. Hm. Jerzy Ossowski „Wojciech” był jedynie wizytatorem Chorałgi Radomskiej „Ul Rady”. W dostępnej literaturze na temat Szarych Szeregów spotykamy także informacje, że od marca do lipca 1941 r. sprawował funkcję wizytatora Chorałgi Lubelskiej „Ul Zboże”. Tymczasem sprawę tę badał Kazimierz Jarzembowski, który w Uwagach do nr 1 „Materiałów Historycznych”, „Materiały Historyczne Komisji Środowiskowej Szarych Szeregów przy Archiwum Państwowym m. st. Warszawy”, maj 1987, nr 3, s. 23 – wskazał, że w tym czasie wizytatorem „Ula Zboże” był hm. Dymitr Senatorski „Dymitr”. Ponadto tenże autor artykułu „Ul Zboże” Lubelska Chorałgi Szarych Szeregów 1939-1944, cz. 2, „Harcerstwo”, nr 9 (404), r. XXXV, wrzesień 1993, s. 33 – w przypisie nr 23 kwestionował informację, że przed hm. „Dymitrem” służbę w charakterze wizytatorów pełnili hm. Janusz Wierusz-Kowalski i hm. Jerzy Ossowski. Według badacza nie istniały żadne dokumenty ani relacje potwierdzające ich kontakty z Chorałgą Lubelską Szarych Szeregów. Pomimo tego na s. 32 Jarzembowski pozostawił datę rozpoczęcia służby wizytatora hm. „Dymitra” w lipcu 1941 r., co 6 lat wcześniej kwestionował. Należy się zgodzić z tezą, że hm. Janusz Wierusz-Kowalski „Zawadzki” nie był wizytatorem „Ula Zboże”, ponieważ w relacjach hm. Aleksandra Kamińskiego i hm. Bolesława Zimmera jego nazwisko wyraźnie jest zaznaczone, zob. Dziś, jutro, pojutrze. Harcerki i harcerze w służbie Polskiego Państwa Podziemnego. Wystawa w 70-lecie Szarych Szeregów, (opr. zbiorowe), Muzeum Niepodległości, Warszawa 24 VII – 15 X 2009, s. 16; Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 247 – tu jako prawdopodobne w przypisie. Jeśli chodzi o prace wzytacyjne hm. Jerzego Ossowskiego „Wojciecha” w Chorałgi Lubelskiej Szarych Szeregów, nie odnalazłem śladów dokumentów lub relacji. Wydaje się, że teza postawiona przez Jarzembowskiego jest słuszna i należy okres działalności hm. Dymitra Senatorskiego „Dymitra” rozszerzyć i za początek objęcia funkcji wizytatora przyjąć datę marzec 1941 r. w „Ulu Zboże”. Zatem błędne informacje zawierają m. in. Trojan W., Kwaterna Batalionu „Zośka” Armii Krajowej. Cmentarz Wojskowy na Powązkach – Informator z planem, Warszawa 2011, s. 255-256; Broniewski S., Ossowski Jerzy, „Polski Słownik Biograficzny”, t. XXIV/3, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, s. 438.
31. Wojtycza J., Stasiński Eugeniusz, [w:] Harcerski Słownik Biograficzny, t. I, pod red. J. Wojtyczy, Warszawa 2006, s. 191-195; D. Kaczyńska, G. Pyka, Piotr Pomian Szef Głównej Kwatery Szarych Szeregów, Warszawa 1984; Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 28-29.
32. MH-ASSzS, Teczka personalna nr 4 Jabrzemski Jerzy, Ankieta osobowa członka harcerskiej konspiracji 1939-1945; Borkowski J., Instruktorzy „Pasieki” Głównej Kwatery Szarych Szeregów – żołnierze Armii Krajowej, [w:] Harcerskie tradycje oręża polskiego w zbiorach Muzeum Harcerstwa, materiały z konferencji naukowej, pod red. J. Tazbir, Warszawa 10 VI 2011, s. 72-73.
33. Borkowski J., Grenda Kazimierz, [w:] Harcerski Słownik Biograficzny, t. II, pod red. J. Wojtyczy, Warszawa 2008, s. 95-98.
34. Borkowski J., Instruktorzy „Pasieki” Głównej Kwatery Szarych Szeregów – żołnierze Armii Krajowej, [w:] Harcerskie tradycje oręża polskiego w zbiorach Muzeum Harcerstwa, materiały z konferencji naukowej, pod red. J. Tazbir, Warszawa 10 VI 2011, s. 69-72.
35. MH-ASSzS, Teczka personalna nr 1359 Jaczewski Jerzy, Wniosek o mianowanie w rezerwie na stopień kapitana Jerzego Jaczewskiego, Warszawa 15 V 1995 r.; tu również wizytator Chorałgi Kieleckiej.
36. Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 242, 247.
37. W literaturze można zauważyć błędny początkowy okres służby hm. „Dymitra” jako wizytatora od lipca 1941 r., podają m. in. „Materiały Historyczne Komisji Środowiskowej Szarych Szeregów przy Archiwum Państwowym m. st. Warszawy”, maj 1986, nr 1.
38. Wiśniewska M., Konrad Zembrzusi (8 III 1915-16 III 1986). Pro memoria, „Kronika Warszawy”, 1987, s. 195-199.
39. MH-ASSzS, Kwestionariusz do listy strat harcerzy w okresie II wojny światowej na nazwisko Kwaśniewski Tadeusz; Broniewski S., Florian Marciniak Naczelnik Szarych Szeregów, Warszawa 1988, s. 186.
40. Trojan W., Kwaterna Batalionu „Zośka” Armii Krajowej..., s. 79, 109, 212, 226, 233-234.
41. MH-ASSzS, Teczka personalna nr 394 Michalski Ludwik, Ankieta osobowa członka harcerskiej konspiracji 1939-1945; Kostrzewa W., „Kos”, hm. Ludwik Michalski ps. „Fil” najwybitniejszy działacz harcerski w Grójckim, Warszawa 16 VIII 1989, [w:] Kostrzewa W., „Kos”, Szare Szeregi Hufiec Grójec, [Warszawa 1989], s. 4; Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów..., s. 77.
42. Kunert A.K., Dehnel Władysław Józef; Borkowski J., Skibniewski Kazimierz Wiktor, [w:] Warszawa walcząca 1939-1945. Leksykon, red. naukowy-koordynator K. Komorowski, Warszawa 2014, s. 161-162, 684.
- rzy Ossowski „Wojciech”³⁰; od lipca 1941 r. do stycznia 1943 r. hm. Eugeniusz Stasiński „Piotr Pomian”³¹; od stycznia 1943 r. do maja 1943 r. hm. Jerzy Jabrzemski „Wojtek”³²; od maja 1943 r. do 1 sierpnia 1944 r. hm. Kazimierz Grenda „Marek Granica”³³ (czasowo w listopadzie 1943 r. zastępował go hm. Przemysław Górecki „Kuropatwa”³⁴) i od października 1944 r. do 17 stycznia 1945 r. hm. Jerzy Jaczewski „Wilk III”³⁵. W Chorałgi Lubelskiej „Ul Zboże” Szarych Szeregów wizytatorami byli: od października 1939 r. do 1940 r. hm. Janusz Wierusz-Kowalski „Zawadzki”³⁶; od marca 1941 r. do 15 maja 1942 r. hm. Dymitr Senatorski „Dymitr”³⁷; od maja do 2 października 1942 r. hm. Konrad Zembrzusi „Konrad”³⁸; od listopada 1942 r. do 3 marca 1943 r. hm. Tadeusz Kwaśniewski „Jerzy”, „Kalikst”³⁹; od marca do maja 1943 r. hm. Jerzy Jabrzemski „Wojtek”; od maja 1943 r. do kwietnia 1944 r. hm. Stanisław Leopold „Leon”, „Rafał”⁴⁰; od kwietnia 1944 r. do 1 sierpnia 1944 r. (faktycznie do 28 lipca 1944 r.) hm. Ludwik Michalski „Fil”⁴¹.

Przejdźmy do opisu pracy poszczególnych wizytatorów.

W Chorałgi Warszawskiej „Ul Wisła” Szarych Szeregów naczelnik, wizytator hm. Florian Marciniak „Szary”, „Jerzy Nowak” osobiście kontaktował się z poszczególnymi komendantami chorałgi oraz innymi instruktorami, którzy przebywali w Warszawie. Byli to kolejno: hm. Władysław Józef Dehnel „Feliksiak”, hm. Kazimierz Wiktor Skibniewski „Ślepowron”, hm. Stanisław Broniewski „Orsza”⁴². Specyfika prac polegała na zleceniu zadań indywi-

dualnie⁴³. Instruktorzy harcerscy nie znali zatem innych współpracowników Marciniaka. Po latach hm. Aleksander Kamiński charakteryzował sylwetkę Marciniaka „Szarego”:

„[...] Florian Marciniak był człowiekiem wyjątkowo przyjemnym we współpracy. Oddany harcerstwu całkowicie, inteligentny, bardzo taktowny, umiejętnie postępujący z ludźmi, doskonały organizator. Interesował się bardzo całością polskiego życia politycznego i całokształtem spraw politycznych, zdecydowanie jednak utrzymywał harcerstwo – wbrew naciskowi – poza orbitą takich czy innych grup politycznych”⁴⁴.

Hm. Marciniak kontrolował osobiście wdrażanie programów w „Ulu Wisła”. Spotykał się z innymi wizytatorami poszczególnych jednostek terytorialnych, trzymając się zasady, że „wizytatorzy powinni tak znać wizytowanie przez nich chorągwie, aby w razie potrzeby (np. w przypadkach aresztowań) mogli zastąpić komendantów chorągwi w terenie”⁴⁵. Praca naczelnika hm. „Jerzego Nowaka” polegała zapewne na permanentnej kontroli osobistej poszczególnych komend okręgów, hufców, drużyn. W trakcie tych wizytacji nie sporządzano prawdopodobnie żadnych raportów.

Marciniak rozumiał potrzebę podziału Chorągwi Warszawskiej „Ul Wisła” najpierw na 3, potem 4 okręgi. Miał świadomość stanu liczbowego „Ula Wisła”: 1 października 1941 r. liczył ok. 500 harcerzy, a 30 stycznia 1943 r. 1250

harcerzy⁴⁶. Akceptował realizację wielkiego programu „Dziś-Jutro-Pojutrze”⁴⁷, który początkowo objął swym zasięgiem Chorągiew Warszawską, a następnie wdrażany był w całym terenie, na którym działały Szare Szeregi. Współuczestniczył w dostosowaniu tego programu po podziale całości podziemnego harcerstwa męskiego na 3 pionierki wiekowe po 3 listopada 1942 r.: Grupy Szturmowe (GS), Bojowe Szkoły (BS) i Zawieszę (Z)⁴⁸ na terenie Warszawy. Akceptował działania harcerskie w Organizacji Małego Sabotażu „Wawer” w ramach VI Oddziału Biura Informacji i Propagandy Komendy Okręgu Warszawskiego ZWZ-AK, kierowanej przez hm. Aleksandra Kamińskiego „Dąbrowskiego”⁴⁹, realizację wszystkich postanowień i uzgodnień zawartych pomiędzy Szarymi Szeregami a Komendą Główną ZWZ-AK w zakresie przydziałów wojskowych⁵⁰, realizację postanowień w sprawie wyszkolenia 6 plutonów pocztów dowódców, 6 plutonów łączności, przeszkolenia motorowego 300 harcerzy⁵¹, szkolenia wychowawczego i wojskowego, poszanowania odrębnych zasad działania Szarych Szeregów i traktowania harcerzy jako żołnierzy. Warszawskie GS-y weszły w skład Kierownictwa Dywersji Komendy Głównej AK jako Oddział Specjalny „Jerzy” pod dowództwem phm. por. Ryszarda Białousa „Jerzego”⁵². Ponadto Marciniak był informowany o działaniach harcerzy w akcji „N” (w tym działalności harcerzy z grupy „Gdańsk”)⁵³,

43. Broniewski S., Florian Marciniak Naczelnik..., s. 130.

44. Tamże, s. 118.

45. Szare Szeregi. Związek Harcerstwa Polskiego..., s. 83.

46. Tamże, s. 53.

47. Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 40-42; Broniewski S., Florian Marciniak Naczelnik..., s. 175; Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów..., s. 12-13, 117.

48. Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 40; Broniewski S., Florian Marciniak Naczelnik..., s. 155-157; Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów..., s. 118-119.

49. Broniewski S., Florian Marciniak Naczelnik..., s. 155, 156; Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów..., s. 114-116.

50. Regulowały tę sprawę dwa rozkazy dwóch następujących po sobie komendantów głównych AK: gen. Stefana Roweckiego „Grot” – rozkaz nr 129 z 16 III 1942 r. i gen. Tadeusza Komorowskiego „Bora” – rozkaz nr 495/1 z 20 III 1944 r., zob. Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów..., s. 11-12, 240-244.

51. Tamże, s. 114.

52. O tym oddziale powstało szereg artykułów i opracowań, m.in. A. Borkiewicz-Celińska, „Batalion <Zośka>”, Warszawa 1990; Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów..., s. 17; Trojan W., Kwaterna Batalionu „Zośka” Armii Krajowej...

53. Jabrzemski J., Szare Szeregi w Akcji „N”..., s. 545-546;

W zbiorach Muzeum Warszawy zachowały się dwa sprawozdania kierownika Akcji „N” Szarych Szeregów Jerzego Jabrzemskiego „Słomczyńskiego” z kolportażu, kiedy wizytatorem Chorągwi Warszawskiej Szarych Szeregów „Wandy” był hm. Florian Marciniak. W sprawozdaniu kwartalnym od października do grudnia 1942 r. na teren „Wandy” podrucono Niemcom dosyć dużą ilość druków Akcji „N”, ogółem – 7000 egz., w tym: a) liczba bibuły podruconej w koszarach wynosiła 920 egz., b) do mieszkań prywatnych – 545 egz., c) na kolejach – 595 egz., d) w tramwajach i autobusach – 1110 egz., e) w parkach – 620 egz., f) w restauracjach – 1475 egz., g) w innych lokalach niemieckich – 200 egz., h) w sklepach – 675 egz., i) w szpitalach – 350 egz., j) w innych miejscach – 270 egz., k) wkładanej do skrzynki listowych w domach – 240 egz., zob. Muzeum Warszawy, sygn. A/I/3653. Następne sprawozdanie z marca 1943 r. wskazuje dla „Wandy” ogólną liczbę druków Akcji „N” – 1500 egz., w tym: a) bibuły podruconej w koszarach – 180 egz., b) do mieszkań prywatnych – 120 egz., c) na kolejach – 150 egz., d) w tramwajach i autobusach – 50 egz., e) w parkach – 50 egz., f) w restauracjach – 645 egz., g) w innych lokalach niemieckich – 25 egz., h) w sklepach – 80 egz., i) w szpitalach – 15 egz., j) w innych miejscach – 100 egz., k) wkładanej do skrzynki listowych w domach – 85 egzemplarzy, zob. Muzeum Warszawy, sygn. A/I/3655; Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów..., s. 14-15, 117.

fol. 12.
Hm. Jerzy
Jabrzemski
„Wojtek”

57. Jabrzemski J.,
Szare Szeregi
w Akcji „N”...
s. 546.

58. Wiśniewska M.,
Harcerz, żołnierz,
obywatel...
s. 204-237;
Jabrzemski J.,
Harcerze Szarych
Szeregów..., s. 22.

59. Wiśniewska
M., Harcerz,
żołnierz,
obywatel..., s. 152-
176, 177-180, 181-
203; Borkowski J.,
Kamienie na
szaniec; tenże,
„Wielka gra”,
[w:] Warszawa
walczy 1939-
1945. Leksykon,
red. naukowy-
koordynator
K. Komorowski,
Warszawa 2014,
s. 324, 781.

60. Taką
sytuację opisuje
M. Wiśniewska
w przypadku
„Pisma Młodych”,
[w:] Harcerz,
żołnierz,
obywatel..., s. 201-
202; Jabrzemski J.,
Harcerze Szarych
Szeregów..., s. 20.

54. Borkowski J.,
„M” Akcja, [w:]
Warszawa
walczy 1939-
1945. Leksykon,
red. naukowy-
koordynator
K. Komorowski,
Warszawa
2014, s. 455.

55. Wiśniewska M.,
Harcerz, żołnierz,
obywatel..., s. 75-
89; Broniewski S.,
Florian Marciniak
Naczelnik..., s. 175.

56. Kołodziejczyk K.,
Mirowski Stefan,
[w:] Harcerski
Słownik
Biograficzny,
t. I, pod red.
J. Wojtyczy,
Warszawa 2006,
s. 145-148.

61. Szkoła
podoficerska
w Chorągwi
Warszawskiej
Szarych Szeregach
po 3 listopada
1942 r. jako forma
wyszkolenia
na stopień
starszego strzelca
lub kaprała,
obejmująca swoim
zasiegiem Grupy
Szturmowe,
Bojowe Szkoły
- dla tego
pionu podstawa
wyszkolenia
wojskowego oraz
komendantów
hufców Zawiszy.
Wykłady
prowadzono tu
wykorzystując
„Podręcznik
dowódcy plutonu
strzeleckiego”.

akcji „M”⁵⁴, szkolenia instruktorów na stopień podharcmistra w „Szkole za lasem” oraz wszelkich działaniach wydawniczych⁵⁵.

Następca Marciniaka hm. Stanisław Broniewski „Witold”, „Orsza” kontynuował te prace w każdym wymienionym wcześniej obszarze. Współpracował z komendantem „Uła Wisła” hm. Stefanem Mirowskim „Bolesławem Radlewiczem”⁵⁶. Otrzymywał też na bieżąco informacje o pracy chorągwi, m. in. wiedział o kolejnych turnusach Szkoły Podchorążych Rezerwy Piechoty „Agricola”, organizowanych pod patronatem „Pasieki” za zgodą Komendy Głównej AK, kontynuacji w działaniach małosabotażowych, akcjach „N”⁵⁷ i „M” oraz szkoleniach w poszczególnych grupach wiekowych harcerzy. Analizował oddziaływania wychodzących czasopism, np. „Pisma Młodych” pod redakcją phm./hm. Ryszarda Zarzyckiego „Łempickiego”, „Skota”, przeznaczzonego dla Grup Szturmowych, „Bądź Gotów” dla Zawiszy pod redakcją phm. Tomasza Jaźwińskiego „Julka”, „Robura”, a następnie hm. Jana Rossmanna „Wacka”⁵⁸. Znał książki, które miały wpłynąć na wychowanie poprzez walkę wojennego pokolenia harcerzy, takie jak hm. Aleksandra Kamińskiego (Juliusza Góreckiego) „Kamienie na szaniec” i „Wielka gra”⁵⁹. Na terenie Warszawy prasę i książki rozprowadzały w imieniu wizytatora „Orszy” harcerki

z drużyny Grupy Wykonawczej przy Głównej Kwaterze Szarych Szeregów kierowanej przez phm. Romanę Łukaszewską „Ewę”. Rozprowadzały także na skrzynki dla wizytatorów do poszczególnych chorągwi i samodzielnych hufców⁶⁰. W Archiwum Floriana Marciniaka w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego zachował się jedyny dokument z planowanej wizytacji „Uła Wisła” sporządzony przez hm. Broniewskiego w ramach „Kartek kalendarza” na okres lipiec-sierpień 1943 r., w którym przedstawił plan pracy:

„A – Zamierzenia

I VII – 3I VIII [1943]

- 1) GS [Grupy Szturmowe] – Kurs instruktorski dla drużynowych (50% drużynowych)
- 2) GS – Podział na 5 hufców
- 3) GS – Uruchomienie samokształcenia (100%)
- 4) GS – Wymnożenie akcji ‘M’
- 5) BS [Bojowe Szkoły] – Podniesienie stanu liczbowego do ok. 600 [harcerzy]
- 6) BS – Zakończenie ewidencji, powyjaśnianie przydziałów
- 7) BS – Wiarus⁶¹ – wszyscy zastępowi st[arszymi] strzelcami
- 8) BS – Ruch wycieczkowy
- 9) BS – Start prac aktualnych odnowionych
- 10) BS – ponowne szkolenie wojskowe
- 11) HJ [Harcerze Junior – Zawisza] – Kurs instruktorski dla drużynowych (50% drużynowych)

- 12) HJ – Zapięcie służb pomocniczych
 13) HJ – Organizacja odpowiednia do dzielnic
 14) HJ – Podniesienie stanu do 900 ok. 1000 [harcerzy]
 B – Wykonanie

Podpis:
 „Witold”⁶²

We wrześniu 1943 r. funkcję wizytatora „Ula Wisła” objął hm. Jan Rossman „Wacek”. W tym czasie, czyli 1 września 1943 r., „Ul Wisła” liczył 1930 harcerzy, w tym: GS – 520 harcerzy, BS – 510 harcerzy, Z – 900 harcerzy. W czasie jego pracy na terenie Warszawy chorągiew osiągnęła największą liczbę w dniu 1 marca 1944 r. – 2250 harcerzy, w tym: GS przy „Pasiece” – 450 harcerzy, BS – 300 harcerzy, Z – 1500 harcerzy. Tego samego dnia z warszawskich GS-ów OS „Jerzy” Kedywu KG AK utworzono batalion Szarych Szeregów „Zośka” pod dowództwem phm. por. Ryszarda Białousa „Jerzego”⁶³.

Hm. Rossman współpracował tak samo jak hm. Broniewski z komendantem Chorągwi Warszawskiej hm. Stefanem Mirowskim „Bolesławem Radlewiczem”. Od jesieni 1943 r. do 1 sierpnia 1944 r. zorganizowano: 4 hufce GS, 6 hufców BS oraz 5 proporców i 2 hufce Zawiszy⁶⁴. Dbał o rozrost najmłodszego pionu – Zawiszy, który cieszył się sporym uznaniem wśród nastolatków, ale ów młodzieńczy żywioł trzeba było opanować metodami wychowawczymi. Rossman przede wszystkim zwrócił uwagę na czasopismo „Bądź Gotów”, promujące wśród najmłodszych harcerzy wartości służby pomocniczej i nauki szkolnej. W artykułach pojawiały się przykłady z życia i swoim autentyzmem pobudzały młodzież do działania. Wizytator „Ula Wisła” dostrzegł jednak niepokojące symptomy wchodzenia redaktora pisma w sferę przedwojennej

polityki i prezentację postulatów organizacji narodowych. Hm. Rossman chciał, aby harcerstwo juniorów było apolityczne i trzymało się linii programowej Szarych Szeregów. Ten pogląd popierał hm. Broniewski, który ostro zarzucał promowanie przez młodego redaktora phm. Jaźwińskiego poglądów narodowych i pravicowych w formie „totalizmu”⁶⁵.

Po zaginięciu Jaźwińskiego w październiku 1943 r. czasopismem kierował wizytator hm. Rossman „Wacek”, który przyhamował te tendencje. Gazetka ta wychodziła w Warszawie i była kolportowana w stolicy a także na terenie Chorągwi Mazowieckiej. Kolportażem „Bądź Gotów” od 1944 r. zajmowały się harcerki z Grupy Wykonawczej przy „Pasiece”, które numery pisma kierowały do skrzynek komendantów chorągwi, a także wizytatorów przekazujących w teren numery bezpośrednio lub poprzez kurierów⁶⁶.

Dalszą pracę jako komendant „Ula Wisła” hm. Jan Rossman kontynuował w bezpośrednich kontaktach z naczelnikiem Szarych Szeregów hm. Stanisławem Broniewskim „Witoldem”, wdrażając od 15 marca 1944 r. kolejny podział Chorągwi Warszawskiej, tym razem na 6 bloków, odpowiadających strukturom sześciu obwodów Warszawskiego Okręgu AK: Blok „Zamek” – I Obwód AK Śródmieście, Blok „Cytadela” – II Obwód AK Żoliborz, Blok „Reduta” – III Obwód AK Wola, Blok „Prochownia” – IV Obwód AK Ochota, Blok „Radiostacja” – V Obwód AK Mokotów, Blok „Bazylika” – VI Obwód AK Praga⁶⁷.

6 czerwca 1944 r. ostatnim konspiracyjnym komendantem Chorągwi Warszawskiej ponownie został hm. Stefan Mirowski „Bolesław Radlewicz”. Przed wybuchem Powstania Warszawskiego 1 sierpnia 1944 r. „Pasieka” nie

62. BUW, sygn. 2065. Grupa II Teczka 2, Tzw. „Kartki kalendarza”, Kartki kalendarza lipiec-sierpień 1943 r., Teren „Wisła”, k. 5-5v.

63. Borkiewicz-Celińska A., Batalion „Zośka”..., s. 297.

64. Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów..., s. 120-129; Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 399.

65. Wiśniewska M., Harcerz, żołnierz, obywatel..., s. 226-227.

66. Tamże, s. 216; jedną z tych dziewcząt była harcerka zastępu „Włóczęgi” – Maria Urbas „Bronka”, u której rodziców w warszawskim mieszkaniu przy ul. Szarej 10 znajdowała się skrytka, w której przechowywano numery czasopisma zawiszackiego, skąd kolportowano według rozdzielnika te czasopisma do odpowiednich skrzynek, w tym dla wizytatorów. Skrytka ta obecnie znajduje się w zbiorach Muzeum Warszawy.

67. Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów..., s. 119-120.

fot. 13.
 Hm. Stanisław
 Broniewski
 „Witold”, „Orsza”

powoływała wizytatorów, poszczególne komórki harcerskie przygotowywały się do zbrojnej walki z okupantem. W rozkazie nr 12 z 1 sierpnia 1944 r. hm. Stanisław Broniewski „K. Krzemien” stwierdził w punkcie I. „Linia frontu”:

„Ule ‘Wisła’, ‘Puszcza’, ‘Rady’ [Chorągiew Radomska], ‘Skała’ [Chorągiew Kielecka] i ‘Smok’ [Chorągiew Krakowska] znalazły się na linii frontu. Na większej części terenów Rzeczypospolitej kończymy pięcioletni okres walki w podziemiach. Wchodzimy w okres nowy, na który czekaliśmy wśród pracy, walki i cierpienia. Okres ten przynosi nam wolność. Warszawa, która od września 1939 r. szczególnie stała się symbolem Polski, jawnie dobywa broń [...]”⁶⁸.

W Powstaniu Warszawskim wzięli udział następujący konspiracyjni wizytatorzy „Pasiaki” z Polski Centralnej jako żołnierze Armii Krajowej: hm. ppor. Stanisław Broniewski „Witold” (naczelnik Szarych Szeregów), hm. ppor. Jan Roszman „Wacek” (m. in. jako oficer informacyjny w batalionie „Zośka”), hm. ppor. Jerzy Jabrzemski „Wojtek” (kierownik Wydziału Wydawnictwa „Pasiaki”), hm. ppor. Jerzy Kozłowski „Jurwiś” (m. in. jako komendant hufca Szarych Szeregów Warszawa Południe), hm. kpr. z cenz. Władysław Olędzki „Papa” (m. in. jako komendant Oddziału Harcerskiej Poczty Polowej przy ul. Wilczej 41), hm. por. Stanisław Berezowski „Zarzycki” (m. in. jako żołnierz patroli informacyjnych Biura Informacji i Propagandy KG AK), hm. ppor. Jerzy Ossowski „Wojciech” (żołnierz w IV Obwodzie AK Ochota), hm. kpt. Eugeniusz Stasiecki „Piotr Pomian” (zastępca dowódcy harcerskiego batalionu „Zośka”), hm. Kazimierz Grenda „Granica” (szef Głównej Kwatery Szarych Szeregów), hm. ppor. Jerzy Jaczew-

ski „Wilk”, „Bryza” (żołnierz 618 plutonu w VI Obwodzie AK Praga), hm. por. Stanisław Leopold „Leon”, „Rafał” (dowódca 1 kompanii harcerskiego batalionu „Parasol”) i hm. ppor. Ludwik Michalski „Fil” (kwaterymistrz brygady dywersyjnej „Broda 53”).

Trzech z nich poległo w walkach powstańczych: hm. ppor. „Wojciech” – 2 sierpnia 1944 r. przy ul. Asnyka 6, hm. kpt. „Piotr Pomian” – 16 sierpnia 1944 r. dowodząc atakiem w kierunku ul. Nalewki w ruinach getta, hm. por. „Rafał” – z 25 na 26 sierpnia 1944 r. w ataku na Pałac Radziwiłłów przy ul. Bielańskiej; po upadku powstania zginął hm. kpr. z cenz. „Papa” rozstrzelany w grudniu 1944 r. w Skierniewicach. Pozostali instruktorzy harcerscy przeżyli wojnę.

Chorągiew Mazowiecka „Ul Puszczą” według początkowych danych zebranych zimą 1940/1941 r., które dotarły do „Pasiaki” i zachowały się w skrótowych notatkach, działała początkowo w 5 miejscowościach. Jej komenda znajdowała się w Warszawie. Od 1941 r. była ona skoncentrowana przede wszystkim na akcji „N” – upowszechnianiu otrzymywanych z Warszawy wszelkich druków i ulotek antyniemieckich. Ich rozprowadzaniem zajmował się wizytator hm. Dymitr Senatorski „Dymitr”⁶⁹. Jednym z członków komendy „Ula Puszczą” był phm. Kazimierz Wiśniewski „Szkrab”, działający wówczas aktywnie w służbie „N”. Odbierał on materiały od wizytatora w Warszawie ze skrzynek przy ul. Chmielnej 130, a potem Żłotej 54. Tenże instruktor przekazywał dalej materiały akcji „N” do hufców w Błoniu, Sochaczewie, Łowiczu, Wyszakowie, Łochowie, a stamtąd docierały one poza Generalne Gubernatorstwo⁷⁰. Wizytator „Dymitr” miał kontakty z przedwojennym komendantem szczepu i konspiracyjnym drużynowym 14 Mazo-

68. Szare Szeregi. Związek Harcerstwa Polskiego..., s. 49.

69. Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 286; przez pewien czas materiały nowe docierały bezpośrednio na skrzynki lewobrzeżnej Chorągwi Mazowieckiej do Żyrardowa oraz prawobrzeżnej do Radzymina i Rembertowa, o czym wspominał kierownik akcji „N” – „Stomczyński”, [w:] Jabrzemski J., Szare Szeregi w Akcji „N”..., s. 541, 554.

70. Jabrzemski J., Szare Szeregi w Akcji „N”..., s. 554-555.

wieckiej Drużyny Harcerzy phm. pchor. Stefanem Kowalskim „III”, „Jaroniem”, który w lipcu 1940 r. został mianowany komendantem tajnego hufca „Zielony Dąb” (Pruszków) Szarych Szeregów⁷¹. Być może „Dymitr” miał wpływ na objęcie funkcji przez tego instruktora.

Od 1941 r. tenże wizytator prawdopodobnie współpracował z komendą „Ula Puszcza” na terenie Rembertowa przy wydawaniu gazetki „Wici Szarych Szeregów”, przeznaczonej dla instruktorów harcerskich okręgu prawobrzeżnego Chorągwi Mazowieckiej Szarych Szeregów, konsultując zawartość, w tym dobór wierszy, do poszczególnych numerów, ponieważ przed wojną uczył języka polskiego w gimnazjum w Lublinie⁷². Ponadto hm. „Dymitr” według badaczki prasy Szarych Szeregów Marii Wiśniewskiej prawdopodobnie mógł przekazać na teren Rembertowa z „Pasieki” dwutygodnik „Źródło”⁷³.

Senatorski wizytował rozległy teren. Kontaktował się on m.in. w sprawach wstępnej współpracy wojskowej z komórkami ZWZ-AK⁷⁴. Interesował się również działaniami w zakresie małego sabotażu. W 1942 r. przeprowadził kurs „Szkoła za lasem” na stopień podharcmistra dla komendy „Ula Puszcza”⁷⁵.

Przełomowym momentem w zahamowaniu prac chorągwi było aresztowanie Senatorskiego „Dymitra” 15 sierpnia 1942 r. w Warszawie, a także kolejne stopniowe ujęcia instruktorów harcerskich, m.in. komendanta „Ula Puszcza” hm. Stanisława Mościckiego „Zakliczewskiego” oraz pięciu komendantów hufców: phm. Edwarda Przybysza „Bogdana” z Błonia, hm. Stefana Podgórskiego „Starego” z Żyrardowa, hm. Władysława Dębskiego „Pełki” z Sochaczewa, hm. Antoniego Gregorkiewicza „Krokodyla” z Rembertowa, hm. Edmunda Kobzy z Rawy Ma-

zowieckiej oraz phm. Kazimierza Wasilewskiego „Szkraha” i wizytatora hm. Konrada Zembrzuskiego „Konrada”⁷⁶. Pozostali instruktorzy harcerscy ukrywali się przed gestapo.

Aresztowania te były powiązane z zatrzymaniem w czerwcu 1942 r. kurierki akcji „N” na Lubelszczyznę Hanny Sucheckiej, która więziona w Zamku Lubelskim, torturowana podczas śledztwa do niczego się nie przyznała i nikogo nie wydała. Gestapo jednak zwróciło uwagę na adres warszawski w jej kennekarcie. Wizytator Chorągwi Lubelskiej i Mazowieckiej „Dymitr” zaniepokojony brakiem powrotu kurierki z Lublina wraz z phm. „Szkrabem” oczyścili jej mieszkanie przy ul. Skorupki w Warszawie z konspiracyjnych dokumentów, ponieważ w mieszkaniu siostr Sucheckich hm. Senatorski miał swój lokal konspiracyjny. Pomysł powrotu wizytatora po sześciu tygodniach do mieszkania przy ul. Skorupki okazał się zgubny. Prawdopodobnie agenci warszawskiego gestapo mając informację o adresie od swoich odpowiedników lubelskich obserwowali to mieszkanie. Brak czujności u hm. Senatorskiego doprowadził do zatrzymania go w momencie przekazywania Danucie Sucheckiej materiałów konspiracyjnych⁷⁷. Gestapo podczas rewizji znalazło dziennik z nazwiskami, który umożliwił dalsze zatrzymania, o których wcześniej była mowa. Hm. Dymitr Senatorski znalazł się na Pawiaku. Według Zygmunta Śliwickiego, „mając sprawę dowodową wysłał z Pawiaka uspokajające meldunki o braku zagrożenia, czym uspił czujność kolegów. To przyczyniło się do dalszych aresztowań o szerokim zasięgu”⁷⁸. „Dymitr” był przesłuchiwany i poddawany torturom w alei Szucha w Warszawie, a następnie został wywieziony

71. Wiśniewska M., Harcerz, żołnierz, obywatel..., s. 28, 29; tutaj autorka nie zidentyfikowała wizytatora; phm. pchor./ppor. Stefan Kowalski „Jaroń” od 1944 r. służył w szefostwie służby uzbrojenia „Leśnictwie” IV Oddziale KG AK, w Powstaniu Warszawskim dowodził 2 kompanią zgrupowania AK „Leśnik”, bliższe szczegóły zob. Żbikowski J., Zgrupowanie Armii Krajowej „Leśnik”. Geneza i szlak bojowy w Powstaniu Warszawskim, Warszawa [2007], s. 35, 51, 59-60, 69, 111, 137, 237; Szare Szeregi. Harcerze..., s. 313-314; J. Jabrzemski, Harcerze Szarych Szeregów..., s. 86-87.

72. Wiśniewska M., Harcerz, żołnierz, obywatel..., s. 32, 34.

73. Tamże, s. 35.

74. Szare Szeregi. Harcerze..., s. 292-293.

75. Tamże, s. 293.

76. Tamże, s. 294; Broniewski S., Florian Marcinak Naczelnik..., s. 43-44, 143; Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów..., s. 69; Zimmer B. Harcerstwo Lubelszczyzny..., s. 145.

77. Materiały te nie dotyczyły Akcji „N”. Aresztowania te nie zakłóciły ostatecznie prac komórki „N” w Szarych Szeregach; Jabrzemski J., Szare Szeregi w Akcji „N”..., s. 555-557.

78. Z. Śliwicki, Meldunek z Pawiaka, Warszawa 1974, s. 237; potwierdza to również hm. Stanisław Broniewski w swojej relacji, zob. Broniewski S., „Stefan Orsza”, Całym życiem..., s. 289.

79. Muzeum Więzienia Pawiak – Kartoteka osobowa.
80. Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 294-295.
81. Tamże, s. 294-297.
82. Tamże, s. 300.
83. Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów..., s. 69.
84. Borkowski J., Instruktorzy „Pasieki” Głównej Kwatery Szarych Szeregów – żołnierze Armii Krajowej, [w:] Harcerskie tradycje oręża polskiego w zbiorach Muzeum Harcerstwa, materiały z konferencji naukowej pod red. J. Tazbir, Warszawa 10 VI 2011, s. 76-77, 83.
85. Wiśniewska M., Harcerz, żołnierz, obywatel..., s. 202.
86. Muzeum Warszawy, sygn. A/V/1808; Kaczyńska D., Pyka G., Piotr Pomian..., wkładka zdjęciowo-dokumentacyjna, Warszawa 1984, przed s. 113 – tu błędna data 15 VI 1944; Wiśniewska M., Harcerz, żołnierz, obywatel..., s. 288-289.
87. W Gabiniecie Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego zachowały się adresy skrzynek poszczególnych wizytatorów „Pasieki”, w tym również obsługujących tereny Polskiej Centralnej. Przykładowo z czerwca 1944 r. zachowały się adresy przekazane przez Halinę Urbanowicz „Halszkę” innej łączniczce „Ircę” (NN), a także skrzynki w lokalu przy ul. Komitetowej w Warszawie dla wizytatorów, zob. BUW, Archiwum Szarych Szeregów im. Floriana Marciniaka, sygn. 2087 [2], Grupa IX Łączność, Teczka 2 „Skrzynki”, k. 2, 3.

17 stycznia 1943 r. transportem na Majdanek. Zginął tam 12 marca 1943 r.⁷⁹. Dalsze aresztowania spowodowały zakłócenie kontaktów hufców, drużyn z komendą „Ula Puszcza”, jak również w relacjach z „Pasieką”. Od października 1942 r. do maja 1943 r. decyzją Głównej Kwatery teren „Puszczy” podzielono na dwa Okręgi: Mazowsze Lewobrzeżne pod kierunkiem phm. Tadeusza Łyczkowskiego „Znicza” oraz Mazowsze Prawobrzeżne pod kierunkiem hm. Mansweta Śmigielskiego „Szweda”⁸⁰. Przez ten okres trwały bezpośrednie kontakty „Pasieki” z dwoma okręgami, a zatem nie zdecydowano się na obsadę funkcji wizytatora. Władze Głównej Kwatery chciały w ten sposób zapobiec kolejnym aresztowaniom i bezpośrednio sprawować kontrolę z Warszawy. Zwolennikiem tego podejścia był niewątpliwie sam naczelnik Szarych Szeregów hm. Florian Marciniak⁸¹. Ponadto komendanci obu części Chorągwi Mazowieckiej wyznaczali swoich instruktorów do kontroli terenu. Przykładowo byli to: hm. Mieczysław Cichecki „Zawieja”, „Płowy Wilk”, hm. Gustaw Studziński „Powała”, phm. Stanisław Koza-Kozicki „Radian”, „Howerla”, phm. Józef Ptaszyński „Gazela”⁸². Stan ten trwał do maja 1943 r., kiedy ponownie połączono w całość Chorągiew Mazowiecką Szarych Szeregów, a jej komendantem został hm. Manswet Śmigielski „Szwed”⁸³. „Pasieka” wydelegowała po przeszło półtorarocznej przerwie do kontaktów z terenem nowego wizytatora hm. Jerzego Kozłowskiego „Jurwisia”. W tym czasie „Ul Puszcza” liczył 720 harcerzy. W styczniu 1944 r. hm. Kozłowski przeprowadził wizytację Hufca „Orłów” w Garwolinie. Uczestniczył w odprawie wszystkich członków Komendy

Hufca i po tym spotkaniu pozytywnie ocenił pracę komendy. Nowy wizytator wznowił kolportaż materiałów na teren „Ula Puszcza”. Dzięki harcerkom z Grupy Wykonawczej przy „Pasiece” otrzymywał na swoją skrzynkę materiały, w tym prasę, m. in. „Pismo Młodych”, podobnie komendant Chorągwi Mazowieckiej hm. Manswet Śmigielski „Szwed”, który przed podjęciem obowiązków przez „Jurwisia” opatrzył krótkim komentarzem list drużynowego Tadeusza Borowieckiego „Błyskawicy”,⁸⁴ odnoszącego się krytycznie do zawartości tego czasopisma⁸⁵.

Od 9 lipca 1944 r. hm. Kozłowski był inicjatorem i redaktorem czasopisma „W Kręgu Służby” (ukazały się dwa numery), wydawanego przez Komendę Chorągwi Mazowieckiej w Harcerskich Zakładach Wydawniczych „Puszcza” i podejmującego tematykę wychowawczą, szkoleniową oraz omawiającą sytuację okupowanego kraju. Przeznaczone one było dla instruktorów „Ula Puszcza”. Jego pierwszy numer został recenzowany 15 lipca 1944 r. przez zastępcę naczelnika Szarych Szeregów hm. Eugeniusza Stasieckiego „Piotra Pomiana”⁸⁶.

Trzeba także wspomnieć, że w 1944 r. obsługiwał pocztę, skrzynki kontaktowe, w tym do „Ula Puszcza” zastęp bez nazwy harcerek prowadzony przez Halinę Urbanowicz „Halszkę” z Grupy Wykonawczej przy „Pasiecie”. Przekazywały one korespondencję i polecenia wizytatorom oraz odpowiadały za prawidłową łączność⁸⁷.

W okresie sprawowania wizytacji przez hm. Jerzego Kozłowskiego ważną rolę odegrał kolportaż druków akcji „N” na teren „Maryśki” – Chorągwi Mazowieckiej Szarych Szeregów. Zachowało się w zbiorach Muzeum

Warszawy „Sprawozdanie za miesiąc marzec 1944 r.” wydane przez „Fallschirmjäger SS”, sporządzone ręcznie przez Jerzego Jabrzemskiego „Słomczyńskiego”, w którym podał ogólną liczbę 1200 egzemplarzy przeniesionych w tej chorągwi przez harcerzy materiałów akcji „N”⁸⁸. Niestety nie wiemy, w jakich miejscach podrzuciono Niemcom więcej druków, a w których mniej. Materiały akcji „N” trafiały na skrzynki hm. „Jurwisia” i hm. „Szweda”. Były to spore ilości, jak na tak dużą chorągiew⁸⁹.

Trzeba podkreślić, że „Ul Puszcza” – największa chorągiew Polski Centralnej 1 marca 1944 r. liczyła 2300 członków, w tym: GS – 800 harcerzy, BS – 500 harcerzy, Z – 1000 harcerzy⁹⁰.

Jednym z zadań, które podjęto w Szarych Szeregach⁹¹, a szczególnie w chorągwiach na terytorium Generalnego Gubernatorstwa, było wdrożenie akcji „Kwiecień” podjętej w kwietniu 1944 r., polegającej na zwróceniu uwagi na drużynowych, na ich wychowanie, szkolenie i kształtowaniu osobowości w poszczególnych hufcach. W Chorągwi Mazowieckiej Szarych Szeregów w ramach wizytacji sprawą zajął się hm. Jerzy Kozłowski „Jurwis”, który – z tej akcji sporządził sprawozdanie:

„Ul Puszcza”
S[zare] S[zeregi]

Sprawozdanie z akcji „Kwiecień”
Akcję „Kwiecień” „Ul Puszcza” rozumie jako stałą i mocną opiekę i pomoc drużynowym, możliwie najmocniej nasiloną w miesiącu kwietniu. W powyższym okresie cała praca Komendy „Ula” nastawioną była na zejście do drużynowego, na podniesienie jego poziomu pracy przez cały szereg ułatwień, którymi dysponuje Komenda „Ula”. Niestety, ale cały szereg materiałów nie dotarło do Komendy, jak: nie otrzymano jeszcze 60 listów do druży-

nowych, otrzymano po czasie podręcznik dla przodowników. Jednocześnie w kilku terenach („Łoza” [Łowicz], „Milion” [Milanówek]) pojawiły się bardzo duże trudności personalne w obsadzie K[omendy] Hufca. Te jak i cały szereg innych trudności (stosunki z PZP [AK], zagrożenia w kilku hufcach) spowodowały połowiczne przeprowadzenie akcji „Kwiecień”.

Wszystkie odprawy zarówno K[omendy] „Ula” jak i odprawy hufcowych – poświęcono problemowi d[ruży]nowego.

Nastawiono długofalowo hufcowych na to zagadnienie. Wizytatorzy w swoich wizytacjach docierali do poszczególnych drużynowych z założeniem:

1. Skontrolowania dotychczas[asowej] pracy d[ruży]ny.

2. Ułożenia aktualnego programu pracy d[ruży]ny na najbliższe miesiące.

Polecono hufcom przeprowadzić próbę na d[ruży]nowych oraz rejestrację drużyn, jednakże pierwsze wyniki spodziewane są nie wcześniej jak w połowie czerwca. Z próby na d[ruży]nowego nierealnym są wymagania z lektury: „Małkowski” i „Wielka Gra”, wobec całkowitego braku tych książek na terenie „Puszczy”.

Reasumując: akcja „Kwiecień” wyraziła się:

1. Poruszeniem na wszystkich odprawach problemu d[ruży]nowego.

2. Rozprowadzeniem materiału otrzymanego z „Pasiaki”, uzupełnionego własnymi staraniami (zakup książek, podręczników itp.).

3. Przystawieniem wizytacji na zejście do d[ruży]nowego.

Akcja „Kwiecień” spełniła swoje zadania przez szerokie uświadomienie gronu instruktorskiemu znaczenia i roli d[ruży]nowego w związku.

Cz[uwaj]! „Jurwis” Wizyt[ator] „Puszczy”
15 V 1944 r.”⁹²

fol. 16.
Hm. Konrad
Zembrzusi „Konrad”

88. Muzeum Warszawy, sygn. A/1/3654.

89. Jabrzemski J., Szare Szeregi w Akcji „N”..., s. 557.

90. Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 289.

91. Zob. Dokument nr 49 „Pasiaka. Wytyczne „Akcji Kwiecień”, Warszawa marzec 1944 r.; Dokument nr 50 „Pasiaka <Akcja Kwiecień>. Wytyczne pracy drużynowego (Zawiszy, BS, GS), Warszawa 1 IV 1944 r. [w:] Szare Szeregi. Związek Harcerstwa Polskiego..., s. 121-128.

92. BUW, sygn. 2082. Grupa VI Teczka 4 Akcja „Kwiecień”, k. 4-4v.

W tym dokumencie hm. Kozłowski uskarżał się na niedociągnięcia polegające na niedostarczeniu 60 drużynowym listów od naczelnika Szarych Szeregów, „Przodownika. Podręcznika dla kierowników oddziałów Zawiszy” autorstwa hm. Aleksandra Kamińskiego oraz trudności personalne związane z obsadą komend hufców w Łowiczu i Milanówku. Tę ostatnią kwestię rozwiązano w przypadku hufca „Łoza”, który objął w czerwcu 1944 r. p.hm. Jan Kopałka „Antek z Woli”, „Żar”, „Hanka”⁹³. Hm. Kozłowski pisał też o problemach przejściowych z komórkami AK na terenie Mazowsza. Pomimo tego podjęto działania zmierzające do kontroli i rejestracji drużyn, przeprowadzono próby dla drużynowych, rozprowadzono materiały z „Pasiaki”. Z powodu braku literatury wykazano się inicjatywą zakupu odpowiednich pomocy szkoleniowych. Hm. Kozłowski pozytywnie ocenił pracę z drużynowymi w „Ulu Puszcza”.

Wybuch Powstania Warszawskiego 1 sierpnia 1944 r. zastał wizytatora hm. ppor. Jerzego Kozłowskiego „Jurwisia” w Warszawie, który wraz z komendą „Ula Puszcza” na czele z jej komendantem hm. por. Manswetem Śmigielskim „Szwedem”, członkami komendy oraz harcerzami-żołnierzami pochodzącymi z hufców Chorągwi Mazowieckiej, przebywającymi w walczącym mieście, znaleźli się na Woli. Hm. „Jurwis” pełnił szereg funkcji z ramienia Głównej Kwatery Szarych Szeregów, na przykład kierownika patroli Wojskowej Służby Społecznej w 2. i 3. Rejonie I Obwodu AK Śródmieście. Natomiast komendant „Ula Puszcza” hm. por. „Szwed” i jego podkomendni weszli w skład tworzącej się od 2 sierpnia 1944 r. 3 kompanii hm. ppor. Władysława Cieplaka „Giewonta” w ramach harcerskiego batalionu AK

„Zośka”. Komendant Chorągwi Mazowieckiej Szarych Szeregów był szefem 3 kompanii, a harcerze-żołnierze z „Ula Puszcza” walczyli w I plutonie tej kompanii pod dowództwem hm. ppor. Stanisława Kozy-Kozickiego „Howerli”⁹⁴.

„Pasiaka”, działająca w nowym składzie po upadku Powstania Warszawskiego na terytorium Generalnego Gubernatorstwa pozostającym pod zarządem niemieckim, kontynuowała dalsze prace. Dnia 20 października 1944 r. naczelnik Szarych Szeregów hm. Leon Marszałek „Jan” wydał w Krakowie rozkaz podając obsadę personalną wizytatorów terenu i nowe kryptonimy „Uli”. Chorągiew Mazowiecka przyjęła kryptonim „Starówka”. Jej wizytatorem został hm. Władysław Olędzki „Papa”⁹⁵. Nie zdążył on rozpocząć prac w nowej roli. W krótkim czasie w listopadzie 1944 r. został aresztowany przez Niemców i uwięziony w więzieniu gestapo w Skierniewicach. W grudniu 1944 r. został tam rozstrzelany⁹⁶.

Do Chorągwi Radomskiej „Ula Rady” docierał hm. Stanisław Berezowski „Orcio”, „Zarzycki”, który w lakonicznym wspomnieniu poinformował: „wyjazdy moje pozorowałem handlowaniem żyłkami, a potem sztuczną herbatą wyrabianą z suszonej marchwi, to znowu proszkiem do pieczenia”⁹⁷. Na podstawie notatek urywkowych „Pasiaki” można stwierdzić, że zimą 1940/1941 r. w Hufcu Radom Szare Szeregi działały w 13 miejscowościach⁹⁸. Ponadto w Archiwum im. Floriana Marciniaka w Gabinetie Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego zachował się jeden z pierwszych spisów ilościowych harcerzy z Hufca „Rady”, którego twórcą był hm. „Orcio”. Podał on następujące dane liczbowe dla poszczególnych miejscowości tego terenu:

93. Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 351.

94. Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów..., s. 70, 92; Borkiewicz-Celińska A., Batalion „Zośka”, Warszawa 1990, s. 552.

95. Szare Szeregi. Związek Harcerstwa Polskiego..., s. 50.

96. MH-ASSzSz, Kwestionariusz do listy strat harcerzy w okresie II wojny światowej na nazwisko Olędzki Władysław.

97. MH-ASSzSz, Teczka personalna nr 2200 Berezowski Stanisław Wiktor - S. Berezowski, Działalność w harcerstwie podczas okupacji (wyciąg z szerszej relacji), Warszawa 24 V 1985 r., k. 1; jednocześnie w latach 1942-1943, jak wynika z ankiety, hm. Stanisław Berezowski wizytował również z ramienia „Pasiaki” Chorągiew Kielecką „Ul Skała” i Samodzielny Hufiec Częstochowa - Samodzielny „Rój Obraz” Szarych Szeregów.

98. Szare Szeregi. Związek Harcerstwa Polskiego..., s. 52.

„[...] H D I L

R[ado]m _____	[ludzi] 40
Ostr[owiec] _____	30
(obecnie 4 zespoły)	
Op[atów] _____	20
Staszów _____	10
Sandomierz _____	10
Końskie _____	30
Garbatka _____	10
Pionki _____	5
Białobrzegi _____	15
Skarż[ysko] _____	?
Starach[owice] _____	?
Solec _____	?
Kozienice w stad[ium] org[anizacji] _____	37

„Orcio” 18 I 1941 [...]”⁹⁹

W tym samym dokumencie pod datą 19 marca 1941 r. hm. „Orcio” zanotował polecenia prawdopodobnie z „Pasięki” w sprawie wizytacji w Hufcu „Rady”:

„[...] Zupełny brak młodszych [harcerzy]. Polecenia:

1) Org[anizowanie] mł[odzieży]; 2) reaktyw[acja] Skarżyska i Starachowice; 3) kurs dla druž[ynowych]; 4) Jaki jest stan stopni i sprawności [harcerzy]; 5) patrole sanitarne i łączności. Przygl[ądać] się Mendykowi¹⁰⁰ i Jarowi (NN)¹⁰¹

‘Orcio’ 19 III [1941]”¹⁰²

Następni wizytatorzy: hm. Jerzy Ossowski „Wojciech” i Jerzy Jabrzemski „Wojtek” przywozili prasę do Chorągwi Radomskiej, m. in. dwutygodnik „Źródło”¹⁰³. Od stycznia do maja 1943 r. wizytator hm. „Wojtek” a następnie do końca 1943 r. hm. Kazimierz Grenda „Marek Granica”¹⁰⁴ do-

starczali na teren chorągwi dwutygodnik dla Grup Szturmowych „Pismo Młodych”.

Hm. Eugeniusz Stasiecki „Piotr” utrzymywał stałe kontakty z komendantem „Ula Rady” i kierował siecią łączności terenowej. Podróżując „udawał wędrownego sprzedawcę. W torbie miał kłódki, a w ich wnętrzu, na cienkiej bibułce – rozkazy, informacje, polecenia”¹⁰⁵. Harcerze „Ula Rady” brali udział w akcji „N”, obserwacji wojsk niemieckich, zdobywaniu broni na okupancie¹⁰⁶. Już pod koniec 1941 r. podczas wizyty w Radomiu hm. „Piotr” zetknął się ze zorganizowaną grupą harcerzy Szarych Szeregów. Miał kontakty z drużynowym Janem Seredyńskim „Arturem”, który uważał, że „Piotr czynił wszystko, aby radomski Rój stał się wśród innych chorągwi przodujący zarówno w pracy czysto harcerskiej, jak i w walce z okupantem”¹⁰⁷. Jednocześnie „Piotr” musiał uważać podczas wizytacji, ponieważ radomskie gestapo go poszukiwało.

W latach 1942-1943 komendant „Ula Rady” hm. Tadeusz Kwaśniewski „Kalikst” przeprowadził dla kilku wytypowanych harcerzy kurs „Szkoła za lasem”. Uczestnikami tego szkolenia byli: Jan Seredyński „Artur”, Henryk Jarosz „Lemiesz”, Stanisław Bartkowicz „Szyszka”, Bogusław Walasek „Skiba” i Ryszard Zawadzki „Wilk”. Po zakończeniu kursu wszyscy zdawali egzaminy u wizytatora hm. Eugeniusza Stasieckiego „Piotra” i hm. „Kaliksta” w Warszawie w okolicy Cytadeli Warszawskiej¹⁰⁸. Wizytator udzielał też pomocy i rady kolejnemu komendantowi Chorągwi Radomskiej hm. Januszowi Kazimierzowi Milewskiemu „Niule”¹⁰⁹,

99. BUW, sygn. 2076, Grupa IV Teczka 2, Stany poszczególnych rejonów i jednostek organizacyjnych, „R[ady] – H.D.I.L. [Hufce, Drużyny, Instruktorzy, Ludzie] – adresy i wykaz liczbowy, k. 9-9v; Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów..., s. 101.

100. Broniewski S., Mędyk Józef, [w:] Polski Słownik Biograficzny, t. XX/3, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 508; Seredyński J., Pawlak Z., Zastępy cieni. Opowieść o walce harcerzy ziemi radomskiej w latach 1939-1945. Warszawa 1982, s. 9; MH-ASSzS, Kwestionariusz do listy strat harcerzy w okresie II wojny światowej Mędyk Józef – błędna informacja: „zmarł 13 XI 1940 r. na tyfus w Białobrzegach, gdzie się ukrywał”; Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów..., s. 100.

101. Nazwisko niewyraźnie napisane, osoba niezidentyfikowana.

102. BUW, sygn. 2076, Grupa IV Teczka 2, Stany poszczególnych rejonów i jednostek organizacyjnych, „R[ady] – H.D.I.L. [Hufce, Drużyny, Instruktorzy, Ludzie] – adresy i wykaz liczbowy, k. 9v.

103. Wiśniewska M., Harcerz, żołnierz, obywatel..., s. 18; MH-ASSzS, Teczka personalna nr 15 Zembruski Konrad, Pismo Konrada Zembruskiego do Marii Wiśniewskiej „Puci”, 23 III 1984, k. 2.

104. Wiśniewska M., Harcerz, żołnierz, obywatel..., s. 202.

105. Kaczyńska D., Pyka G., Piotr Pomian..., s. 62.

106. Tamże, s. 63.

107. Tamże, s. 64.

108. Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 363.

109. MH-ASSzS, Kwestionariusz do listy strat harcerzy w okresie II wojny światowej i załączniki na nazwisko Milewski Janusz Kazimierz; Seredyński J., Pawlak Z., Zastępy cieni..., s. 21-22; Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów..., s. 101.

fol. 19.
Hm. Jerzy
Jaczewski „Wilk”

który tworzył trzy szczeble wiekowe oraz popierał rozwój wiejskich drużyn Grup Szturmowych organizujących się w miejscowościach na tzw. szlaku mjr. Henryka Dobrzańskiego „Hubala”. Hm. Stasiecki zaakceptował także plan zdobywania broni (kryptonim „Lawina”) przez harcerzy GS z hufca „Starówka”, kierowanych przez Jana Sereżyńskiego „Artura”, a ponadto rozpoczęto prace nad wykonywaniem konspiracyjnej broni – pistoletów maszynowych „Genów”. Te działania podejmowali harcerze GS i BS, ślusarze i mechanicy z radomskich fabryk, warsztatów i szkoły technicznej ¹¹⁰.

Hm. Jerzy Jabrzemski zapamiętał następująco swój początek działalności jako kolejny wizytator „Uła Rady”:

„W niedzielę 17 I 1943 r. hitlerowcy dokonali najbardziej masowej łapanki w okupacyjnych dziejach naszej stolicy. Od rana ulicami miasta pędziły budy, początkowo jeszcze puste, i samochody pełne uzbrojonej po zęby policji niemieckiej. Wygarnięto z domów i zatrzymano na ulicach ponad 5000 kobiet i mężczyzn, via Pawiak wywieziono ich później do obozów koncentracyjnych na Majdanku i w Oświęcimiu.

W kilka dni po tej wielkiej łapance spotkałem się na placu Zbawiciela z ‘Nowakiem’ [Florianem Marciniakiem] i ‘Piotrem’ [Eugeniuszem Stasieckim]. Poszliśmy razem do jakiegoś mieszkania, chyba przy ul. Hożej (w konspiracji staraliśmy się nie pamiętać dokładnych adresów, jeżeli ich nie przekazano jako stały kontakt czy skrzynkę).

Wówczas w mieszkaniu przy ul. Hożej, ‘Nowak’ wypytywał mnie o dotychczasowe osiągnięcia Akcji ‘N’, o zasięg kolportażu Szarych Szeregów w poszczególnych chorągwiach; był zadowolony z różnorodności akcji specjalnych.

W pewnym momencie powiedział:

– Przechodźcie do grupy wizytatorów ‘Pasieki’ i zaopiekujecie się jedną z chorągwi, a może i dwiema. Szczegóły przekaze wam jutro ‘Piotr’. Oczywiście, kierownictwo Akcji ‘N’ zatrzymujecie w dalszym ciągu. Macie na tym polu już duże doświadczenie i nie trzeba nikogo nowego wprowadzać. Możecie tę funkcję pełnić do samego końca wojny – zakończył z uśmiechem... [...] Nazajutrz jechałem z ‘Piotrem’ pociągiem [...].

W Radomiu spotkaliśmy się z komendantem Chorągwi Radomskiej (‘Rady’) ‘Niułą’ (hm. Januszem Milewskim). Długo kluczyliśmy ulicami i uliczkami miasta, zanim poszliśmy na punkt kontaktowy. Szedłem kilkanaście kroków za ‘Piotrem’, który znał adres. Na ulicach zielono od umundurowanych Niemców, a niewątpliwie włóczyło się tam i wielu cywilnych agentów.

‘Niuła’ znajdował się osobiście w bardzo ciężkiej sytuacji. Tropiony przez gestapo, ukrywał się pod obcym nazwiskiem i zupełnie nie wychodził z domu, w którym się spotkaliśmy. ‘Piotr’ zaproponował mu przerzucenie na inny teren, ewentualnie do oddziałów leśnych, ale ‘Niuła’ prosił o odłożenie tej decyzji na kilka miesięcy. Mimo tak trudnych warunków chorągiew ‘Rady’ prowadziła pracę dość intensywnie, chociaż były kłopoty z dotarciem do hufców (Skarżysko, Końskie, Ostrowiec, Opatów). ‘Niuła’ zwracał się o większą pomoc z ‘Pasieki’ w formie wydawnictw, instrukcji szkoleniowych i osobistych kontaktów z wizytatorem. Powiadomił też ‘Piotra’, że i jego poszukuje gestapo radomskie. W tej sytuacji ‘Piotr’ zwrócił się do mnie, abym na kilka miesięcy objął również funkcję wizytatora Chorągwi Radomskiej. [...] Wizytowałem chorągiew ‘Rady’ do maja 1943 r., potem przekazałem tę funkcję ‘Graniczy’ (hm. Kazimierzowi Grendzie) ¹¹¹.

110. Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 367-368.

111. Jabrzemski J., Szare Szeregi w Akcji „N”..., s. 558, 559-560; Kaczyńska D., Pyka G., Piotr Pomian..., s. 76-77; Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 366.

W trakcie swoich prac nad konsolidacją chorągwi hm. Milewski „Niula” próbował studzić zapały starszych harcerzy, którzy starali się o przydzielenie do oddziałów wojskowych. Jednak część harcerzy GS zgłosiła swój akces do jednostek Komendy Miasta „Róża”. Przy Janie Sereżyńskim pozostała jedna drużyna GS. „Niula” swoją energię skierował na niższe pionierzy – BS i Zawiszy. Podczas wizytacji hm. Jerzy Jabrzemski udzielał wszelkich rad, wskazówek i pomocy komendantowi Milewskiemu ¹¹². Ponadto popierał także plan zdobywania na Niemczech broni ¹¹³. Część harcerzy pracujących na poczcie w ramach akcji „P” uniemożliwiała zatrzymywanie Polaków w wyniku wysyłanych na nich donosów do gestapo ¹¹⁴.

W okresie prac wizytacyjnych hm. Jabrzemskiego na terenie Chorągwi Radomskiej zwiększono kolportaż druków akcji „N”. Ta chorągiew kryjąca się pod kryptonimem „Romana” miała na swym koncie w marcu 1943 r. odnotowaną przez Jabrzemskiego 200 egzemplarzy bibuły podrzuconej Niemcom, z tego: a) podrzuconej w koszarach – 45 egz., b) do mieszkań prywatnych – 16, e) w parkach – 32 egz., f) w restauracjach – 15 egz., g) w innych lokalach niemieckich – 5 egz., h) w sklepach – 18 egz., i) w szpitalach – 64 egz., k) wkładanej do skrzynek listowych w domach – 5 egzemplarzy. Nie odnotowano podrzucania na kolejach, w tramwajach i autobusach i w innych miejscach ¹¹⁵.

Następca hm. Jabrzemskiego „Wojtką” hm. Kazimierz Grenda „Marek Granica” starał się konsolidować harcerzy radomskich oraz przebywających na terenie „Ula Rady” harcerzy z Wielkopolski i Pomorza, którzy „tworzyli zgrane, braterskie środowisko” ¹¹⁶. Hm. „Marek Granica”, wizytator Chorągwi Radomskiej, pozostawił w Archiwum im. Floriana

Marciniaka dwa dokumenty zamierzeń i wykonania podejmowanych prac, czyli tzw. Kartki kalendarza. Zaplanował on na okres maj-czerwiec 1943 r. następujące działania:

„9 V [19]43. Na początku maja kontakt z kierownictwem pracy [Komendantem Chorągwi – przyp. JB] w terenie – kandydaci na instr[uktorów] ¹¹⁷; 3-8 V [19]43. Zapoznanie się z pracą młodzieżową z kier[ownikami] pracy ¹¹⁸; 9-15 V [19]43. Do 15 V zapoznanie się z pracą s[zefer]owa – kontakt z odpowiednim kier[ownikiem] pracy ¹¹⁹; 16-22 V [19]43. Do 22 V podobnie z pracą st[arszo]h[arcerską]; 30 V/6 VI [1943]. Na końcu maja wzgl[ędnie] na początku czerwca omówienie z kier[ownikiem] pracy w terenie zamierzeń, przyjazd jego do W[arszawy]; 12/13 VI [19]43. Do 20 VI kontakt z[e] starymi współprac[ownikami] i podjęcie ich, ewent[ualnie] wyjazd w teren; 20-30 VI [19]43. Druga połowa września wyjazd w teren – kurs” ¹²⁰.

Z prawej strony „kalendarza” hm. „Marek Granica” napisał w „B – Wykonanie”: „Wykonanie B w ogólnych zarysach zgodne z zamierzeniami A za miesiąc maj-czerwiec” ¹²¹.

Z dokumentu wynika, że hm. Kazimierz Grenda na bieżąco otrzymywał informacje od komendanta „Ula Rady” w sprawie kandydatur na kurs podharcemistrzowski. Ponadto w trakcie pobytu zapoznał się ze służbą poszczególnych struktur chorągwi, omawiał zamierzenia prac oraz planowane szkolenie, które miał prowadzić. Zachowały się również zamierzenia tego instruktora „Pasieki” na następne dwa miesiące:

„1-31 VII 1943. Ukończenie pracy związanej z podziałem na 3 drabiny organizacyjne ¹²² (zwłaszcza drabiny skautowej – referenta w K[omen]dzie Chor[ągwi]);

112. Sereżyński J., Pawlak Z., Zastępy cieni..., s. 27.

113. Tamże, s. 29-30 – o akcjach „Lawina”, tamże, s. 30-44.

114. Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 369.

115. Muzeum Warszawy, sygn. A/I/3655.

116. Sereżyński J., Pawlak Z., Zastępy cieni..., s. 28.

117. Chodzi tutaj o przyszłą „Szkolę za lasem”, czyli przeszkolenie na stopień podharcemistrza przez kandydatów z „Ula Rady”.

118. W domyśle mowa tutaj o planowanym spotkaniu z hufcowymi i drużynowymi.

119. Chodzi tutaj o pracę komendy „Ula Rady”.

120. BUW, sygn. 2065, Grupa II Teczka 2, tzw. „Kartki kalendarza”, Kartki kalendarza maj-czerwiec 1943 r., Teren „Rady”, k. 2-2v.

121. Tamże.

122. Chodzi tu o dokończenie podziału „Ula Rady” na Grupy Szturmowe, Bojowe Szkoły i Zawiszę.

fol. 20.
Hm. Ludwik
Michalski „Fil”

i VII – 15 VIII 1943. Przeprowadzenie próby na phm. [podharcistrza] dla sześciu kandydatów – (1 pobyt w terenie; ściągnięcie 2-3 razy kandydatów do W[arsza]wy); i VIII – 31 VIII 1943. Ofensywa na wszystkie miejscowości, w których były jednostki organizacyjne h[arcery] przed wojną (1 pobyt w terenie, i pobyt k[omendan]ta Chor[ągwi] w Warszawie). Kontrola prac, szkolenie W[ielka] D[ywersja]; [szkolenia] dla st[arszych] h[arcery], skautów i młodzieży. Koordynacja pracy z wojskiem”¹²³.

Kolejno hm. „Marek Granica” zakładał ukończenie prac nad stworzeniem struktur 3 pionów wiekowych, przeprowadzenie kursu „Skoły za lasem” w terenie i w Warszawie. Planował rozszerzenie struktur Szarych Szeregów o te miejscowości, które w okresie międzywojennym posiadały drużyny, a do tej pory nie weszły w skład podziemnego harcerstwa. Zwrócił też uwagę na GS-y, które miały szkolić się w Wielkiej Dywersji we współpracy z AK, czyli m. in. uczestnicząc w partyzantce.

W dokumencie zabrakło dopisku wizytatora, w jakim stopniu te prace zostały uwieńczone sukcesem i były jakie efekty tych planów.

Od marca 1943 r. do czerwca 1944 r. szef Głównej Kwatery hm. Eugeniusz Stasięcki wizytował „Ul Rady”. Z jego inicjatywy na terenie Radomia zorganizowano harcerską szkołę podoficerską, w której mieli się szkolić harcerze tutejszych Grup Szturmowych. „Piotr” był uczestnikiem ćwiczeń starszych harcerzy w Lesie Kaptursko-Skaryszewskim oraz Puszczy Kozienickiej. Popierał zbrojne wystąpienia Grup Szturmowych w akcjach na terenie miasta oraz działania partyzanckie¹²⁴. Jesienią 1943 r. drużyny ze starszymi harcerzami weszły w skład Partyzanckiego

Oddziału Dyspozycyjnego Radomskiego Inspektoratu AK. Dowódcą tej jednostki był por. Michał Gumiński „Cezar”. W jej ramach miały powstawać harcerskie plutony¹²⁵. Harcerze GS przechodzili szkolenie w lasach modrzejowskich i skaryszewskich pod kierunkiem podoficerów AK. Dobre wyniki wpłynęły na decyzję „Pasieki” o utworzeniu samodzielnego oddziału harcerskiego. W jego skład mieli wejść harcerze tzw. spaleni i zagrożeni aresztowaniem z „Ula Rady” i Chorągwi Kieleckiej „Ula Skała” Szarych Szeregów. Poza tym harcerze służyli w różnych jednostkach partyzanckich AK Okręgu Radomsko-Kieleckiego „Jodła”. Ostatecznie w marcu 1944 r. został zorganizowany około 40-osobowy Partyzancki Oddział Szarych Szeregów, którego dowódcą był ppor. Kazimierz Załęski „Bończa”, zaś instruktorem phm. pchor. Jan Sereżyński „Artur”¹²⁶. Oddział był wizytowany przez hm. „Piotra”, wizytatora „Ula Rady” hm. Kazimierza Grendę „Marka Granicę” oraz często przebywał w nim komendant Chorągwi Radomskiej phm. kpr. pchor. Bogusław Gąsiorowski „Grywałd”¹²⁷. Wizytator „Pasieki” został zapamiętany jako:

„[...] Przystojny blondyn w średnim wieku, [...] instruktor o niewyczerpanym zasobie pomysłów w zakresie bojowych podstępów oraz wielkiej znajomości polskiej sztuki wojennej. Inteligentnie przenosił warszawskie metody walki na teren prowincjonalnych miast. Docierał do drużyn ćwiczących w lasach podradomskich i do leśnych drużyn GS-ów. Nie istniały dla niego trudności. Zawsze znalazł wyjście z każdej sytuacji. Nikt nie widział go przygnębionym. Gdy zjawiał się ‘Granica’, znikająca szarżyzna dni. Po jego opowiadaniach o życiu Warszawy wymarżona wolność zdawała się stać u progu, a w drużynach zaczynał się ożywiony

123. BUW, sygn. 2065, Grupa II Teczka 2. Tzw. „Kartki kalendarza”, Kartki kalendarza lipiec-sierpień 1943 r., Teren „Rady”, k. 6-6v.

124. Kaczyńska D., Pyka G., Piotr Pomian..., s. 78-79.

125. Tamże, s. 83-84; Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów..., s. 104.

126. Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 371-373.

127. MH-ASSzSz, Teczka personalna nr 692 Gąsiorowski Bogusław, Ankieta osobowa członka harcerskiej konspiracji 1939-1945 z załącznikami; Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów..., s. 105; Borkowski J., W stulecie urodzin harcmistrza „Granicy”, „Materiały Historyczne Stowarzyszenia Szarych Szeregów”, Warszawa listopad 2006, nr 79, s. 8-9.

ruch. Pod wpływem 'Granicy' drużyny GS-ów, a nawet BS-ów, prześcigali się w pomysłach zdobywania broni"¹²⁸.

Harcerze GS podczas spotkań z wizytatorem zapoznawali się z rozkazami naczelnika hm. Stanisława Broniewskiego „Orszy”, wszelkimi wiadomościami z „Pasieki”, materiałami szkoleniowymi. W lesie omawiano zarządzenia przychodzące z Warszawy. Przedstawiciele oddziału, m. in. phm. Jan Seredyński „Artur”, Bogusław Walasek „Skiba”, bywali również w Warszawie, gdzie informowali o przeprowadzonych walkach z Niemcami oraz nastrojach panujących wśród harcerzy. W „Pasiece” planowano przyszłość oddziału walczącego w rejonie Warszawy. Zwolennikiem takiego podejścia był hm. Stasiński „Piotr Pomian”. Podczas walk powstańczych w Warszawie, pomimo przerwanej łączności z „Pasieką”, braku wizytatora, starsi harcerze z radomskich GS brali udział w koncentracji w ramach 72 pułku piechoty AK (2 października 1944 r. powstała tutaj 1 kompania Szarych Szeregów pod dowództwem phm. pchor. „Artura” w I batalionie) i II batalionu 25 pułku piechoty AK na terenie Okręgu Radomsko-Kieleckiego „Jodła” AK¹²⁹.

Po upadku Powstania Warszawskiego i w nowej sytuacji na ziemiach polskich kontrolowanych przez Niemców zaczęto modyfikować organizację podziemnego harcerstwa. Według rozkazu nr 14 naczelnika hm. Leona Marszałka „Jana” z 20 października 1944 r., wydanego w Krakowie, przewidziano, że Chorągiew Radomska Szarych Szeregów nosząca nowy kryptonim „Unia” miała być wizytowana wraz z Chorągwią Kielecką, która przybrała kryptonim „Jodła”. Wizytatorem został mianowany hm. Jerzy Jaczewski „Wilk III”¹³⁰.

Tenże instruktor angażował się w pomoc działającemu w Radomiu oddziałowi żandarmerii złożonego z harcerzy GS występującego pod nazwą „Zastęp Cieni” pod dowództwem phm. pchor. Jana Seredyńskiego „Artura”, powołanego w listopadzie 1944 r. przez mjr. Wacława Wyzińskiego „Stefana”¹³¹. Oddział ten miał na celu pilnowanie porządku w mieście, przeciwdziałanie rozwijającemu się bandytyzmowi, a także aresztowaniom dokonywanym przez gestapo. Miał na swoim koncie szereg udanych akcji, na przykład 20 listopada 1944 r. zniszczył punkt niemieckiej agentury Sicherheitsdienst (SD) na rogu ul. Czachowskiego i Żeromskiego, a 12 stycznia 1945 r. zdobył akta SD w czasie walki przy ul. Podjazdowej przy dworcu kolejowym w Radomiu. Działania te trwały do momentu zakończenia okupacji niemieckiej 17 stycznia 1945 r.¹³².

Z kolei naczelnik Szarych Szeregów hm. Leon Marszałek „Jan” wzywał m.in. hm. Jaczewskiego do „intensywnego szkolenia p[od]h[arc]m[istrz]ów. Kandydatów na h[arc]m[istrzów] należy przedstawić mi do dnia 5 XII br. [1944 r.]”¹³³.

Ponadto zostały wydane „Wytyczne dla wizytatorów terenu na miesiąc listopad/grudzień 1944 r.”, w których ograniczono się do podania trzech punktów działań:

1. Uzgodnienie poglądów na podstawie
2. Rewizja poglądów na pojęcie służby
3. Szkolenie instruktorów”¹³⁴.

Wytyczne zatem objęły w rzeczywistości wizytatora Chorągwi Radomskiej Szarych Szeregów. Autorem tego krótkiego dokumentu był prawdopodobnie naczelnik hm. Leon Marszałek. On też zapewne sporządził kolejne „Wytyczne programowe dla wizytatorów terenów na miesiąc grudzień [19] 44 i styczeń [19] 45”, w których zalecał:

fol. 21.
Hm. Stanisław
Berezowski „Orcio”

128. Seredyński J., Pawlak Z., Zastępy cieni..., s. 80.

129. Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 375-378, 382-386.

130. Szare Szeregi. Związek Harcerstwa Polskiego..., s. 50; w naszych rozważaniach skupimy się jedynie na Chorągwi Radomskiej według dawnego podziału.

131. Seredyński J., Pawlak Z., Zastępy cieni..., s. 135; Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów..., s. 107.

132. Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 387-389.

133. Szare Szeregi. Związek Harcerstwa Polskiego..., s. 51.

134. BUW, sygn. 2064, Grupa II Teczka 1, Instrukcje Główniej Kwatery Szarych Szeregów, Wytyczne dla wizytatorów terenów na miesiąc listopad/grudzień 1944 r., k. 14.

135. BUW, sygn. 2064, Grupa II Teczka 1, Instrukcje Głównej Kwatery Szarych Szeregów, Wytyczne programowe dla wizytatorów terenów na miesiące grudzień [19]44 i styczeń [19]45, k. 15.

136. Jarzembowski K., „Ul Zboże” Lubelska Chorągiew Szarych Szeregów 1939-1944”, cz. 2, „Harcerstwo”, nr 9 (404), r. XXXV, wrzesień 1993, s. 31; Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 247-248; hm. „Jan” komendant Chorągwi Lubelskiej Szarych Szeregów został aresztowany 31 III 1941 r., przebywał w gmachu gestapo „Pod Zegarem” i na Zamku Lubelskim w Lublinie. Wywieziony transportem do KL Auschwitz 5 IV 1941 r., gdzie nosił numer obozowy 14766. Został zamordowany 23 IX 1941 r. w tym obozie; MH-ASSzSz. Kwestionariusz do listy strat harcerzy w okresie II wojny światowej na nazwisko Kozłowski Tadeusz Eugeniusz; Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów..., s. 59-60; Zimmer B. Harcerstwo Lubelszczyzny, Lublin 1987, s. 143, 145.

137. Jarzembowski K., „Ul Zboże” Lubelska Chorągiew Szarych Szeregów 1939-1944”, cz. 2, „Harcerstwo”, nr 9 (404), r. XXXV, wrzesień 1993, s. 28, 32; Zimmer B. Harcerstwo Lubelszczyzny..., s. 145 – tutaj hm. „Dymitr” utrzymywał kontakty z komendą Chorągwi Lubelskiej od lipca 1940 r., publikacja uwzględnia błędnie jako wizytatora Jerzego Ossowskiego „Wojciecha”.

„1. Przeprowadzenie dyskusji na temat roli Związku w okresie przejściowym oraz jego odbudowy po wojnie.

2. Nastawienie pracy w h[arcerskich] oddziałach w[ojskowych] na metody harcerskie i realizowanie w nich harcerskiego programu wychowania obywatelskiego.

3. Roztoczenie opieki nad zaniedbaną młodzieżą (światlice R[ady] G[łówniej] O[piekuńczej], Izby zatrzymań R.G.O.).

4. Przeprowadzenie ostatecznego wchłonięcia uchodźców S[zarych] S[zeregów] z Warszawy.

5. Zainicjowanie zbiórki materiałów historycznych.

6. Zabezpieczenie ksiązek h[arcerskich] i archiwów.

7. Dążenie do uzyskania stosunku liczbowego na poszczególnych szczeblach 2 Z[awisza] : 1 B[ojoye] S[zkoły] : 1 G[rupy] S[zurmowe].

8. Zapewnienie obsady na odprawie k[omendan]tów Chor[ągwi] 6/7 i na kursie h[arc]m[istrzowski] 13/14.

9. Przygotowanie na moment zaistnienia momentu bolszewickiego”¹³⁵.

Analizując ten dokument mamy świadomość, że władze naczelne Szarych Szeregów przygotowywały się do chwili, gdy zostaną zajęte ziemie polskie przez Armię Czerwoną oraz Ludowe Wojsko Polskie i myślały już o realizacji tzw. pojutra. Hm. Marszałek postulował kontynuowanie pracy harcerskiej w oddziałach wojskowych poprzez wychowanie obywatelskie. Zwracał uwagę na organizowanie pomocy nad zaniedbaną młodzieżą, czyli w dalszym ciągu promował akcję „M”. Młodzież niezorganizowana była wtedy podatna na złe wpływy wywołane skutkami

wojny, wpadała w alkoholizm, bandytyzm i w różnych sytuacjach życiowych reagowała agresją. Temu chciał przeciwdziałać naczelnik Szarych Szeregów. Ponadto postulował on pomoc warszawiakom wypędzonym z miasta, tułającym się po terenach Generalnego Gubernatorstwa, w tym pomoc harcerzom z „Ula Wisła” znajdującym się w trudnej sytuacji. Wszczął akcję zabezpieczania przed zniszczeniem w wyniku działań wojennych ksiązek i materiałów archiwalnych, które świadczyły o przeszłości narodu. Stawiał na wzmacnianie struktury trój-szczeblowej Szarych Szeregów, podejmował też sprawę obsady komend chorągwi, kursu na stopień harcmistrza oraz zwrócił uwagę na przygotowanie harcerzy na moment wkroczenia wojsk sowieckich na terytoria polskie objęte strukturą podziemnego harcerstwa.

W Chorągwi Lubelskiej „Ul Zboże” już pod koniec października 1939 r. zostały zadzierżgnięte kontakty „Pasieki” przez jej przedstawiciela – zapewne pierwszego wizytatora – hm. Janusza Wierusz-Kowalskiego „Zawadzkiego” z hm. Tadeuszem Eugeniuszem Kozłowski „Janem”, który został mianowany komendantem „Ula”. Rozpoczęto na polecenie Głównej Kwatery Harcerzy organizowanie tajnego harcerstwa, które napotykało na szereg trudności ze względu na aresztowania harcerzy przez gestapo¹³⁶.

Drugim wizytatorem „Pasieki” został przedwojenny komendant chorągwi Dymitr Senatorski, który z Wołynia trafił do Warszawy¹³⁷. Jego celem było przede wszystkim odbudowa kontaktów po aresztowaniach w terenie, ponieważ, jak wynika z przekazanych informacji „Pasiece”, hm. „Dymitr” odnotował na

początku października 1941 r. tylko hufiec samodzielny w Lublinie¹³⁸. Dążył on poprzez kontakty z hm. Bolesławem Zimmerem „Jastrzębiem”, hm. Władysławem Smoleńskim „Janem Bukałą” lub „Antonim Bukałą”, hm. Michałem Stefanem Lisowskim, phm. Jerzym Wawrzyszakiem „Jurem”, hm. Stanisławem Duńskim „Stańczykiem” i phm. Kazimierzem Tomiłą oraz innymi instruktorami do budowy organizacji podziemnej na Lubelszczyźnie¹³⁹.

Na spotkaniu w lokalu przy ul. Noakowskiego w Warszawie w obecności członka „Pasieki” hm. Eugeniusza Stasieckiego „Piotra Pomiana” oraz wizytatora hm. „Dymitra” padła propozycja, aby komendę „Ula Zboże” objął phm. Józef Piątkowski „Nosowicz I”, dotychczasowy komendant Okręgu Południe Chorągwi Warszawskiej Szarych Szeregów, który dłuższy czas przebywał w Łukowie, ale phm. „Nosowicz I” nie zgodził się na nią z powodu braku rozoznania w „Ulu Zboże”¹⁴⁰. Ostatecznie w pierwszej połowie 1942 r. komendantem został phm. Kazimierz Tomiło¹⁴¹, który dysponował wiedzą o działaniu poszczególnych środowisk harcerskich. Miał on jednak pewne trudności w komunikacji z miejscowymi hufcowymi, ponieważ większość czasu poświęcał pracy jako księgowy na budowach melioracyjnych w powiecie chełmskim.

Na teren „Ula Zboże” docierały w tym czasie materiały w ramach akcji „N” od wizytatora „Dymitra”. Z jego polecenia jeździły z Warszawy siostry Hanna i Danuta Sucheckie, obsługujące miejscowe skrzynki¹⁴².

Decyzją Naczelnika Szarych Szeregów i z polecenia jego przybocznego hm. Eugeniusza Stasieckiego w maju 1942 r. podczas spotkania przy ul. Puławskiej w Warszawie w obecności hm. Dymitra Senatorskiego, hm. Konrada Zembrzu-

skiego „Konrada” i phm. Kazimierza Tomiło, hm. „Konrad” objął funkcję wizytatora „Ula Zboże”¹⁴³. Ci dwaj ostatni instruktorzy uzgodnili termin spotkania w Lublinie. Hm. „Konrad” chciał zapoznać się z działalnością Chorągwi Lubelskiej. Ponadto nowy wizytator otrzymał namiary na siatkę akcji „N” od swojego poprzednika „Dymitra”¹⁴⁴.

W lipcu 1942 r. doszło do spotkania hm. „Konrada” z phm. Tomiło. Dzięki krótkiej rozmowie wizytator uzyskał informacje o istnieniu czterech środowisk harcerskich. Uzgodniono kolejne spotkanie w Warszawie na 3 października 1942 r., na którym phm. Tomiło miał podać szczegółowe wiadomości dotyczące tych środowisk, tym razem w lokalu „Konrada” przy ul. Puławskiej 180. Oznaczonego dnia phm. Tomiło przyjechał pod wskazany adres, gdzie niespodziewanie uzyskał wiadomość o innym adresie domowym wizytatora przy ul. Próżnej 5. Po przybyciu na miejsce komendant „Ula Zboże” został poinformowany przez Marię Zembruską, matkę „Konrada”, o aresztowaniu 2 października 1942 r. wizytatora przez Niemców. Phm. Tomiło zdecydował o ukryciu się przed ewentualnym aresztowaniem, zmianie miejsca pracy i zapewne o zawieszeniu działalności¹⁴⁵.

Na miejsce hm. „Konrada” Główna Kwatera wyznaczyła kolejnego wizytatora phm. Tadeusza Kwaśniewskiego „Kaliksta”, „Jerzego”, który miał uporządkować sytuację w Lubelskiem. W listopadzie 1942 r. nawiązał kontakt z grupą wywiadowczą ze Świdnika, pracującą pod kierunkiem Saturnina Zawadzkiego „Bąka”, operującą na terenie Lubelszczyzny Południowej, którą pozyskał do struktur Szarych Szeregów i przejął nad nią nadzór. Wśród jej członków znalazł się Lesław Eustachiewicz „Ksawery”, od

138. Tamże, s. 32-33.

139. Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 248; Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów..., s. 64; Zimmer B. Harcerstwo Lubelszczyzny..., s. 145.

140. Jarzembowski K., „Ul Zboże” Lubelska Chorągiew Szarych Szeregów 1939-1944”, cz. 2, „Harcerstwo”, nr 9 (404), r. XXXV, wrzesień 1993, s. 33.

141. Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 250; Zimmer B. Harcerstwo Lubelszczyzny..., s. 143.

142. Jabrzemski J., Szare Szeregi w Akcji „N”..., s. 555.

143. Hm. Konrad Zembrzusi „Konrad” uprzednio kierował Akcją „H” - „Hitler”, przekształconą w Akcję „N” w Szarych Szeregach. Kierownictwo nad tą służbą przekazał w sierpniu 1941 r. Jerzemu Jabrzemskiemu „Słomczyńskiemu”, „Wojtkowi”.

144. Jabrzemski J., Szare Szeregi w Akcji „N”..., s. 555; Zimmer B. Harcerstwo Lubelszczyzny..., s. 145.

145. Jarzembowski K., „Ul Zboże” Lubelska Chorągiew Szarych Szeregów 1939-1944”, cz. 4, „Harcerstwo”, nr 11-12 (406-407), r. XXXV, listopad-grudzień 1993, s. 35; Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów..., s. 60.

grudnia 1942 r. komendant „Uła Zboże”. „Ksawery” pozyskał kolejnych harcerzy do współpracy. Służbę wywiadowczą realizowano w Lublinie i okolicach¹⁴⁶. Z wyprawy do Chorągwi Lubelskiej phm. Kwaśniewski sporządził raport skierowany do naczelnika Szarych Szeregów hm. Floriana Marciniaka:

„Pan „N[owak]”

Melduję przygotowanie kontaktowe i uporządkowanie pracy w L[ubelskim].

1. Po przyjeździe do Ś[widnika] omówiłem sprawę przekazania pracy oraz skierowanie p. K[sawerego] do hufcowego Lublina.
2. „L.” Byłem w Lublinie i omówiłem sprawę przekazania akcji p. K[saweremu] przez „L.”.

„L.” jest hufcowym i ma za zadanie:

- a. rozbudować zastęp łączności – na drużynę łączności –
- b. rozbudować zastęp p[od]chor[ążych] – akcja wojsk[owa] – na szkol[enie] turn[usu] p[od]chor[ążych] –
- c. rozbudować zastęp motoryzacji samochodowej – na drużynę szoferów z uwzględnieniem natychmiastowym szkolenia i praktyki we własnym zakresie – mają specjalnego szofera mechanika w szkole szoferskiej Zambellego w Lublinie, którego mają wykorzystać jako instruktora i rozpocząć prace natomiast. Preliminarz na szkolenie szof[erów] – 1000 zł miesięcznie
- d. szkolić nadal względnie przekazać hufcowi żeńskiemu zastęp łączniczek – telefonistek, które dość duży zakres pracy na aparatach połowych przerobiły –
- e. rozbudować akcję pracy harcerskiej wśród wysiedleńców, bowiem ta przez „L.” była zapoczątkowana i tylko czekali na doping i połączenie z górą
- f. wyszukać kontakty z harcerzami – chcącymi pracować
- g. zorganizować akcję prasową.

3. Sprawę przekazania hm. S. i phm. T. musiałem odłożyć, bowiem rodzina, u której zatrzymali się – została wysiedlona – sprawie tej przygotowałem podstawy załatwienia przez wysłanie korespondencji do hm. S. W najbliższym czasie, kiedy będę miał możliwość udać się do B[ia]łej [Podlaskiej] (?) załatwię osobiście akcję pracy hm. S.

4. Na przyszły tydzień wysyłam specjalną kurierkę do „L.” – celem:
 - a. zawiezienia prasy – o które dla „L.” proszę – 10 egz[emplarzy] –
 - b. zawiezienia programów pracy i wskazówek –
 - c. zawiezienia preliminowanych kwot na koszty szkolenia –
 - d. przywiezienia meldunków –
5. 30 XI [1942] południowym pociągiem przyjedzie do Warszawy „L.”, z którym będzie można omówić wszystkie prace związane z pracą „L.”.
6. Do Biłg[oraja] wysłałem h[a]rc[erza] wyszkol[onego], którego zadaniem będzie zawiązać tam pracę chwilowo zastępem.

W[arsza]wa 20 XI [19]42
„Jerzy”¹⁴⁷

W dokumencie tym wizytator zwracał uwagę na zamiar doprowadzenia do współpracy przewidywanego do objęcia funkcji komendanta „Uła Zboże” Lesława Eustachiewicza „Ksawerego” z bliżej nieznanym hufcowym „L.”, którego nie udało się rozszyfrować. Bliżej nieokreślone pozostają też zastępy, mające się przekształcić w drużyny, a także kto nimi kierował. Nieznany jest również kryjący się pod kryptonimem „hm. S.” miejscowy instruktor harcerski, natomiast prawdopodobnie „phm. T.” to phm. Kazimierz Tomiło, ukrywający się w tym czasie przed Niemcami. Nie wiadomo też, kim była kurierka udająca się do Lublina i czy

146. Jarzembowski K., „Ul Zboże” Lubelska Chorągiew Szarych Szeregów 1939-1944”, cz. 4, „Harcerstwo”, nr 11-12 (406-407), r. XXXV, listopad-grudzień 1993, s. 36; tenże, „Ul Zboże” Lubelska Chorągiew Szarych Szeregów 1939-1944”, cz. 5, „Harcerstwo”, nr 1-2 (408-409), r. XXXVI, styczeń-luty 1994, s. 36; MH-ASSzSz, Teczka personalna nr 2177 Eustachiewicz Lesław, Ankieta osobowa członka konspiracji harcerskiej 1939-1945; J. Jabrzemski, Harcerze Szarych Szeregów..., s. 60; Zimmer B. Harcerstwo Lubelszczyzny..., s. 144, 145.

147. BUW, sygn. 2073, Grupa III Teczka 3, Sprawozdania wizytatorów terenów (z „Pasieki”), Raport „Jerzego” [Tadeusza Kwaśniewskiego] z wizytacji Lublina, Warszawa 20 XI 1942, k. 1; Jarzembowski K., „Ul Zboże” Lubelska Chorągiew Szarych Szeregów 1939-1944”, cz. 4, „Harcerstwo”, nr 11-12 (406-407), r. XXXV, listopad-grudzień 1993, s. 36-37.

wykonała swoje zadania. Natomiast „harcerzem wyszkolonym” prawdopodobnie mógł być Józef Stegliński „Kord”, „Czarny Żbik”, porucznik AK, który w tym czasie przybył do Biłgoraja i faktycznie został tam hufcowym Szarych Szeregów. Tworzył organizację harcerską i wojskowość na tym terenie. 25 czerwca 1944 r. poległ w bitwie pod Osuchami w walce z Niemcami ¹⁴⁸.

Na początku grudnia 1942 r. doszło do spotkania pomiędzy hm. Eustachiewiczem „Ksawerym” i hm. Kwaśniewskim „Jerzym” w Warszawie w kawiarence przy Krakowskim Przedmieściu w pobliżu Uniwersytetu Warszawskiego. Towarzyszył im hm. Eugeniusz Stasiecki „Piotr”. „Ksawery” otrzymał polecenie jako jedyny przedstawiciel „Uła Zboże” wzięcia udziału w odprawie „Pasieki”, którą prowadził naczelnik Szarych Szeregów hm. Florian Marciniak 17 stycznia 1943 r. Wtedy też ostatni raz widział się z wizytatorem „Kalikstem”. Dzień później Lesław Eustachiewicz został aresztowany w drodze powrotnej z Warszawy, zdążył pozbyć się obciążających go materiałów w komisariacie policji w Otwocuku i został przewieziony do więzienia na Pawiaku. Po około dwóch tygodniach został zwolniony z więzienia. W połowie lutego 1943 r. dotarł do Lublina i został mianowany komendantem „Uła Zboże”. Tymczasem hm. Tadeusz Kwaśniewski „Jerzy”, „Kalikst” został aresztowany 3 marca 1943 r. w Warszawie, przebywał na Pawiaku i był przesłuchiwany przez gestapo w al. Szucha. Dnia 29 maja 1943 r. został rozstrzelany w ruinach getta ¹⁴⁹.

Do Chorągwi Lubelskiej Szarych Szeregów w 1942 r. docierała prasa, m. in. dwutygodnik „Źródło”, a następnie „Dęby”, dzięki kolejnemu po aresztowaniu hm. „Dymitra” wizytatorowi hm. Konradowi Zembrzuskemu „Konradowi” (wcześniej

redaktorowi technicznemu tegoż czasopisma i kolporterowi) ¹⁵⁰. Przez cały 1943 r. z przerwami dwutygodnik „Piśmo Młodych” dla Grup Szturmowych dostarczali trzej kolejni wizytatorzy: hm. Tadeusz Kwaśniewski „Jerzy”, hm. Jerzy Jabrzemski „Wojtek” i hm. Stanisław Leopold „Leon” ¹⁵¹.

Nasilenie kolportażu na teren „Uła Zboże” miało miejsce, kiedy wizytatorem przejściowo został na okres marzec-maj 1943 r. hm. Jerzy Jabrzemski, który był kierownikiem kolportażu akcji „N” w „Pasiecy” Szarych Szeregów. W drugiej połowie kwietnia 1943 r. wizytator hm. Jabrzemski przybył do Lublina i nawiązał kontakt oraz załatwiał sprawy służbowe z komendantem chorągwi hm. Lesławem Eustachiewiczem w jego mieszkaniu przy ul. Bernardyńskiej 19. Postawiono sprawę podrzutu materiałów akcji „N” przywiezionych przez wizytatora. Jedną z ważnych wówczas komórek „N” był Świdnik, dokąd trafiały druki ¹⁵². Eustachiewicz poinformował przybysza o stopniowym wzroście liczby harcerzy w „Ulu Zboże” oraz problemach w kontaktach z terenem. Przeszedł on kurs „Szkoły za lasem” i 3 maja 1943 r. został mianowany podharcemistrzem ¹⁵³. Dzięki hm. Jabrzemskiemu Lesław Eustachiewicz otrzymał namiary na kilkudziesięciu harcerzy z BS-ów, którzy utracili kontakty z komendą. Sam komendant „Uła Zboże” próbował również organizować najmłodszy pion Zawiszę, ale z niewielkim efektem ¹⁵⁴. Zachowały się dwie „Kartki kalendarza” autorstwa hm. Jabrzemskiego „Wojtka” z zaplanowanych działań na okres maj-czerwiec oraz lipiec-sierpień 1943 r. dla terenu „Lucyna”, „Zboże”. Trzeba tu zaznaczyć, że wizytator podał ten pierwszy kryptonim, biorąc pod uwagę strukturę terytorialną akcji „N”, w której zajmował stanowisko kierownika kolportażu

148. Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 266-267.

149. Jarzembowski K., „Ul Zboże” Lubelska Chorągiew Szarych Szeregów 1939-1944”, cz. 4, „Harcerstwo”, nr 11-12 (406-407), r. XXXV, listopad-grudzień 1993, s. 37; Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów..., s. 101.

150. Wiśniewska M., Harcerz, żołnierz, obywatel..., s. 17-18.

151. Tamże, s. 202.

152. Jabrzemski J., Szare Szeregi w Akcji „N”..., s. 557, 569; Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 250; Zimmer B. Harcerstwo Lubelszczyzny..., s. 145.

Rozkaz Naczelnika „K. Krzemienia” [Stanisława Broniewskiego] L. 3 z 3 V 1943 r., [w:] Szare Szeregi. Związek Harcerstwa Polskiego..., s. 30; Jarzembowski K., „Ul Zboże” Lubelska Chorągiew Szarych Szeregów 1939-1944”, cz. 5, „Harcerstwo”, nr 1-2 (408-409), r. XXXVI, styczeń-luty 1994, s. 39.

153. Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 250.

154. BUW, sygn. 2065, Grupa II Teczka 2, tzw. „Kartki kalendarza”, Kartki kalendarza lipiec-sierpień 1943 r., Teren „Zboże”, k. 11-11v.

155. Chodzi o przeprowadzenie akcji małego sabotażu w postaci napisów na murach.

156. Chodzi o rozbudowę komórki akcji „WiSS” – „Wywiad i Informacja Szarych Szeregów” na terenie „Ula Zboże”.

157. Mowa tu o przeprowadzeniu akcji wobec młodzieży niezorganizowanej, czyli akcji „M”.

158. Chodzi o planowane zorganizowanie klas harcerzy GS z „Ula Zboże” w ramach Szkoły Podchorążych Rezerwy Piechoty „Agricola”.

159. Chodzi tu o szkolenie kandydatów na stopień podharcemistrza; BUW, sygn. 2065, Grupa II Teczka 2, tzw. „Kartki kalendarza”, Kartki kalendarza maj-czerwiec 1943 r., Teren „Lucyna” [sic!], k. 10-10v.

160. Rozkaz Naczelnika „K. Krzemienia” [Stanisława Broniewskiego] L. 7 z 27 XII 1943 r., [w:] Szare Szeregi. Związek Harcerstwa Polskiego..., s. 33; Jarzembowski K., „UI Zboże” Lubelska Chorągiew Szarych Szeregów 1939-1944”, cz. 2, „Harcerstwo”, nr 9 (404), r. XXXV, wrzesień 1993, s. 39; Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 250; Zimmer B. Harcerstwo Lubelszczyzny..., s. 145.

161. Jarzembowski K., „UI Zboże” Lubelska Chorągiew Szarych Szeregów 1939-1944”, cz. 5, „Harcerstwo”, nr 1-2 (408-409), r. XXXVI, styczeń-luty 1994, s. 40-41.

w „Pasiece”. Pomylił zatem kryptonim, ponieważ nie umieścił nazwy w kalendarzu tej chorągwi Szarych Szeregów jako teren „Zboże”. Na kolejnej kartce figuruje prawidłowa nazwa terenu¹⁵⁵. Przytoczmy przykładowo działania zaproponowane w tym pierwszym dokumencie:

„20 V [1943] wznowienie akcji ‘n’; 20 V zorganiz[owanie] pracy w Św[idni-ku] (1 z[astę]p); 25 V pierwsze wyjście z kredą¹⁵⁶; 1 VI zarzucenie sieci na H[arcerzy] J[uniorów] (2-3 z[astę]py); 1 VI rozbudowa aparatu ‘Vis’¹⁵⁷; 1 VI – I etap akcji antykinowej (nalepka, ulotka); 1 VI zorganizow[anie] dotarc dla ‘m’¹⁵⁸, szkolenie motorowe; 15 VI przeszkolenie dalszych 20 [harcerzy] w W[ielkiej] D[ywersji]; 15 VI rozpoczęcie agricoli¹⁵⁹ (2-3 kl[asy]); 15 VI lektura dla kandydatów; 25 VI – II etap akcji antykinowej; 1 VII kurs kandydatów (‘za lasem’)”¹⁶⁰.

Prace zaproponowane w tym planie przez hm. Jabrzemskiego „Wojtkę” pozostały jednak na papierze. Doszło do zmiany wizytatora. Następcą został hm. Stanisław Leopold „Leon”.

29 maja 1943 r. przyjechał on do Lublina i wziął udział w odprawie zorganizowanej przez phm. „Ksawerego” w lesie świdnickim. Wizytator poinformował uczestników o zreorganizowaniu chorągwi i podziale chorągwi na 3 pionów wiekowe, który zarządzono w „Pasiece” ponad siedem miesięcy wcześniej. Aresztowania i przerywany kontakt z terenem spowodował opóźnienie. Miały powstać tutaj GS-y, BS-y i Zawisza. Podczas swego pobytu Stanisław Leopold przeprowadził pierwsze zajęcia na kursie „Szkoły za lasem”, w którym uczestniczyło czterech harcerzy. Szkolenie to zostało zakończone w listopadzie 1943 r., ukończył je jedy-

nie Jerzy Najmoła „Zbigniew”, awansowany 27 grudnia 1943 r. na stopień podharcemistrza¹⁶¹.

Na polecenie hm. Leopolda w czerwcu 1943 r. rozpoczęły się przekształcenia w „Ulu Zboże”. Komendant Chorągwi Lubelskiej phm. „Ksawery” mianował na komendanta GS phm. Jerzego Najmołę „Zbigniewa”, komendantem BS został Jan Wiesław Krawczyk „Witold”, a Zawiszy – Krzysztof Kurzątkowski „Nikodem”. Dzięki działaniom wizytatora „Leona” do Lublina przybyli dwaj instruktorzy, którzy dla wybranych kilkunastu harcerzy z GS przeprowadzili wykłady teoretyczne, m. in. dotyczące materiałów wybuchowych, różnych rodzajach pistoletów – ich przechowywania i konserwacji. Niestety nie doszło do zapowiadanych szkoleń praktycznych¹⁶². BS-y lubelskie zajęły się wywiadem, obserwacją ruchu wojsk niemieckich, rozpoznawania rodzajów oddziałów nieprzyjaciela. Polepszył się na krótko kolportaż prasy konspiracyjnej, która docierała z Warszawy na teren „Ula Zboże”. Oba pion-y – GS-y i BS-y – zanotowały wzrost liczby członków, odpowiednio: GS – 115, a BS – 160 harcerzy. Gorzej przedstawiała się sprawa z najmłodszym pionem Zawiszą, którą było nikłe zainteresowanie. W sprawozdaniu „Pasieki” za okres od 1 marca 1943 r. do 1 września 1943 r. odnotowano w tym pionie liczbę 10 harcerzy.

Od połowy lipca 1943 r. nastąpiła pewna stagnacja w kontaktach pomiędzy centralą a „Ulem Zboże”, co wyrażało się w braku praktycznych szkoleń dywersyjnych dla GS-ów, brakowało instruktorów przyjeżdżających z Warszawy, brakowało wiadomości prasowych. To popychało

młodzież harcerską do kontaktów z komórkami AK i Narodowych Sił Zbrojnych (NSZ), do których wstępowali i tam odbywali szkolenia¹⁶³. Ten stan przerwał przyjazd 29 sierpnia 1943 r. do Lublina wizytatora hm. Stanisława Leopolda „Leona”. Na zwołanej odprawie oprócz „Leona” wziął udział przysłany z Warszawy, ukrywający się po uwolnieniu w Akcji pod Arsenalem 26 marca 1943 r. były komendant GS na Pradze phm. kpr. pchor. Henryk Ostrowski „Heniek”¹⁶⁴, występujący pod przybranym nazwiskiem Henryk Nowacki „Kos”, który zamieszkał w Prawiednikach koło Lublina oraz żołnierz AK Wiesław Olszewski „Wiesław”, komendant „Ula Zboże” phm. Lesław Eustachiewicz „Ksawery”, phm. Zbigniew Urych „Ryszard”, Jerzy Najmoła „Zbigniew” i Jan Wiesław Krawczyk „Witold”. W wyniku przeprowadzonej pełnej napięcia rozmowy w sprawie współpracy „Ula” z „Pasięką” oraz idei działań Szarych Szeregów z funkcji pełnionych zrezygnowali phm. „Ksawery” i „Witold”. Hm. Leopold „Leon” przeorganizował skład komendy „Ula Zboże”. Komendantem Chorągwi Lubelskiej został tymczasowo phm. Henryk Ostrowski „Kos”, któremu podlegały Grupy Szturmowe; Jerzy Najmoła „Zbigniew” został komendantem hufca Lublin GS, a Bojowymi Szkołami kierował phm. Zbigniew Urych „Ryszard”. Zabrakło najmłodszego pionu – Zawiszy¹⁶⁵. Podjęte zostały też rozmowy z Komendą Lublin Miasto AK, dowodzoną przez kpt. Stefana Dębickiego „Jaksę”, z którym kontaktował się phm. „Kos” a także wizytator hm. „Leon” i czasami phm. „Ryszard”. Dotyczyły one współpracy i przeprowadzenia szkolenia wojskowego. Kpt. Dębicki widział w harcerzach GS jednostkę, która mu podlegała i miała

być przeznaczona do specjalnych zadań, m. in. do odbierania zrzutów czy przeprowadzenia wywiadu na temat obozu koncentracyjnego na Majdanku¹⁶⁶. Wzrastał stopniowo kolportaż druków akcji „N” do „Ula Zboże”. W październiku 1943 r. osiągnięto liczbę 500 egzemplarzy przewiezionych tutaj druków, a ponadto wykonano akcje specjalne, np. napis „October” – wymalowano 45 napisów oraz wysłano 220 listów z pogroźkami¹⁶⁷.

Po powrocie do Warszawy z kolejnej wizyty w Lublinie hm. Stanisław Leopold sporządził 12 listopada 1943 r. raport z wizytacji Chorągwi Lubelskiej skierowany do szefa Głównej Kwatery hm. Eugeniusza Stasieckiego:

„Piotr”! Raport z wizytacji „Zboża” w dniach 4-6 XI [19]43:

1. Załatwiona struktura władz i obsada stanowisk (brak Zawiszy),
2. skończyłem kurs p[od]h[arc]m[i-strzowski]: i człowiek (hufcowy GS),
3. załatwiony przydział mob[ilizacyjny] i szkolenie (S[zkoła] P[odchorążych] i S[zkoła] P[od]f[icerska]),
4. na ogół spokój. Pobór roczników 25 i 26 do Baudienstu. Likwidacja Żydów w Lubelszczyźnie.

12 XI [19]43
„Leon”

[Dopisek]: Zbigniew phm.¹⁶⁸

Z dokumentu wynika, że nastąpiła chwilowa stabilizacja w Chorągwi Lubelskiej. Powołano nowe władze, załatwiono z komórką AK przydziały oraz przeszkolenia harcerskie. Jednak utrzymanie struktury władz „Ula Zboże” trwało krótko.

Dnia 6 grudnia 1943 r. podczas zasadzki niemieckiej na partyzantów został aresztowany phm. kpr. pchor. Henryk

162. Tamże, s. 41-42.

163. MH-ASSzSz, Teczka personalna nr 1572 Ostrowski Henryk, Ankieta osobowa członka harcercskiej konspiracji 1939-1945, Zaświadczenie weryfikacyjne na nazwisko Henryka Ostrowskiego, Warszawa 19 I 1995 r.

164. Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 256-257; Jabrzemski J., Harcerze Szarych Szeregów..., s. 60-61; Zimmer B. Harcerstwo Lubelszczyzny..., s. 144.

165. Jarzembowski K., „Ul Zboże” Lubelska Chorągiew Szarych Szeregów 1939-1944”, cz. 5, „Harcerstwo”, nr 1-2 (408-409), r. XXXVI, styczeń-luty 1994, s. 42-43; J. Jabrzemski, Harcerze Szarych Szeregów..., s. 62.

166. Jabrzemski J., Szare Szeregi w Akcji „N”..., s. 557, 572.

167. Chodzi o Jerzego Najmoła; BUW, sygn. 2073, Grupa III Teczka 3, Sprawozdania wizytatorów terenów (z „Pasięki”), Raport „Leona” [Stanisław Leopold] z wizytacji „Zboża” [Lublin] skierowany do „Piotra” [Eugeniusz Stasiecki], [Warszawa] 12 XI 1943, k. 18; Jarzembowski K., „<Ul Zboże> Lubelska Chorągiew Szarych Szeregów 1939-1944”, cz. 5, „Harcerstwo”, nr 1-2 (408-409), r. XXXVI, styczeń-luty 1994, s. 43

168. MH-ASSzSz, Teczka personalna nr 954 Urych Zbigniew, Ankieta osobowa członka harcerskiej konspiracji 1939-1945 z załącznikami,

169. Jarzembowski K., „Ul Zboże” Lubelska Chorągiew Szarych Szeregów 1939-1944”, cz. 5, „Harcerstwo”, nr 1-2 (408-409), r. XXXVI, styczeń-luty 1994, s. 43-44.

170. Jarzembowski K., „Ul Zboże” Lubelska Chorągiew Szarych Szeregów 1939-1944”, cz. 6, „Harcerstwo”, nr 3 (410), r. XXXVI, marzec 1994, s. 38-39.

171. Jarzembowski K., „Ul Zboże” Lubelska Chorągiew Szarych Szeregów 1939-1944”, cz. 5, „Harcerstwo”, nr 1-2 (408-409), r. XXXVI, styczeń-luty 1994, s. 40; w punkcie

V. Wytyczne pracy w rozkazie Naczelnika L. 11 z 15 VII 1944 r. powtórzono zadania ujęte w rozkazie L. 3 z 3 V 1943 r., jednym z nich było w punkcie 4: „łączność wszystkich uli z Pasięką przy pomocy pajęczyny”, [w:] Szare Szeregi. Związek Harcerstwa Polskiego..., s. 48.

172. BUW, sygn. 2073, Grupa III Teczka 3. Sprawozdania wizytatorów terenów (z „Pasięki”), Raport „Leona” [Stanisław Leopold] z wizytacji „Zboża” [Lublin] skierowany do „Piotra” [Eugeniusz Stasięcki], [Warszawa] 15 IV 1944, k. 19-19v; Jarzembowski K., „Ul Zboże” Lubelska Chorągiew Szarych Szeregów 1939-1944”, cz. 6, „Harcerstwo”, nr 3 (410), r. XXXVI, marzec 1994, s. 41; Broniewski S., „Stefan Orsza”, Całym życiem..., s. 269.

Ostrowski, który udawał się na spotkanie z kpt. „Jaksą”. Przebywał w siedzibie gestapo „Pod Zegarem” w Lublinie. W czasie śledztw nie zostało rozpoznane przez Niemców jego prawdziwe nazwisko. Znalazł się na Zamku Lubelskim, później był więźniem obozów koncentracyjnych: KL Majdanek, KL Auschwitz, KL Dora i KL Bergen-Belsen.

Nowym komendantem „Ula Zboże” został phm. ppor. Zbigniew Urych „Ryszard”¹⁶⁹. Pomimo trudnej sytuacji zgodnie z ustaleniami doszło do szkoleń lubelskich GS-ów, zakończyło się też przechodzenie harcerzy starszych do struktur miejscowych oddziałów AK¹⁷⁰. Swoje struktury umacniały i jednocześnie przechodziły szkolenie BS-y pod wodzą komendanta chorągwi phm. „Ryszarda”, odbywały służbę zgodnie z ideami programowymi tego pionu, m.in. mały sabotaż, akcja „N”; zaczęli działać zawiszacy – 2 zastępy rozpoczęły szkolenie¹⁷¹.

W lutym 1944 r. doszło do ponownego przyjazdu wizytatora hm. Stanisława Leopolda „Leona”, który zaakceptował komendanta phm. Urycha „Ryszarda”. Otrzymał polecenie odebrania w Warszawie radiostacji do prowadzenia łączności radiowej w ramach „Pajęczyny” z Główną Kwaterą. Jednak kradzież portfela w czasie podróży z dokumentami uniemożliwiła Zbigniewowi Urychowi przejęcie sprzętu i do wyzwolenia Lublina radiostacja ta nie dotarła do miejsca przeznaczenia. Urych zdecydował się wtedy na zabranie większej ilości prasy konspiracyjnej¹⁷².

Ponowna wizyta hm. „Leona” 12 kwietnia 1944 r. w Lublinie zaowocowała dalszymi rozmowami z dowódcą Obwodu AK Lublin Miasto kpt. Stefanem Dębic-

kim „Jaksą” w obecności komendanta „Ula Zboże”, których celem było uzgodnienie współpracy harcersko-wojskowej zgodnie z rozkazem dowódcy AK gen. Tadeusza Komorowskiego „Bora” nr 495/I z 20 marca 1944 r. Po przeprowadzonej wizytacji terenu hm. „Leon” skierował raport do hm. Eugeniusza Stasięckiego:

„Piotr”

Raport z wizytacji „Zboża” 12 IV [19]44: Stan:

- 1) 3 plutony harcerzy w rej[on]ie I, znajdujące się formalnie poza S[zarymi] S[ze-regami]. W tym 2 klasy podchor[ążych]
- 2) drużyna GS w rej[on]ie V. W tym 2 klasy podchor[ążych]
- 3) 2 drużyny BS. W tym jedna w rej[on]ie V, jedna kończy swą organizację
- 4) drużyna Zawiszy

Praca: nie wizytowałem sekcji i drużyn. W rej[on]ie I normalne szkolenie. To samo w GS rej[on] V. BS zaczyna szkolenie naszymi siłami. Zawisza kuleje z braku inicjatywy i lokali.

Załatwiłem:

- 1) ostateczne ustawienie GS i BS w rej[on]ie V
- 2) zorganizowanie 2 kursów dla dwóch grup przodowników st[sarzo]h[arcerskich].

Jeden 23 IV, drugi 30 IV. W związku z tym proszę o jak najszybsze porozumienie, ponieważ nie będę mógł obu przeprowadzić sam.

Sytuacja: brak nastrojów panicznych, a nawet zdenerwowania, które na temat Lubelszczyzny panuje w W[arsza]wie (dotyczy to naszych ludzi w Lublinie). W terenie nasilenie oddziałów niemieckich i w związku z tym trudna sytuacja partyzantki. W samym mieście pełna ewakuacja urzędów w toku.

15 IV [19]44
„Leon”¹⁷³

Był to ostatni raport złożony przez wizytatora hm. Stanisława Leopolda. Przyczyny zakończenia prac przez „Leona” jako wizytatora odnajdujemy w relacji Bolesława Srockiego „Pana Bolesława”, bliskiego współpracownika z warszawskiej konspiracyjnej organizacji „PET”¹⁷⁴, członka redakcji „Biuletynu Informacyjnego”:

„Po zamachu na Kutscherę [I II 1944 r. – przyp. JB] i związanych z nim dotkliwych stratach Stanisław Leopold rezygnuje z dotychczasowych prac w harcerstwie i zgłasza się do Grup Szturmowych [sic!]. Uzyskuje wakujące po śmierci „Bronka”¹⁷⁵ dowództwo I plutonu „Parasola”¹⁷⁶. Chłopcy przyjmują nominację z radością, jakkolwiek niejeden z nich wyższy jest już zarówno stopniem wojskowym, jak sumą doświadczenia bojowego od swego wychowawcy, obecnie nowo mianowanego dowódcy”¹⁷⁷.

Tymczasem Główna Kwatera „Pasięka” zaakceptowała przejście dotychczasowego wizytatora z zadań harcerek na zaangażowanie się w kształtowanie przez niego jako „Rafała” i kompanii batalionu „Parasol”. Z dokumentu wyżej cytowanego skierowanego do hm. „Piotra” wynika, że coraz sprawniej funkcjonowały dwa pioniry w „Ulu Zboże” – GS i BS, problem pozostał z drużyną Zawiszy z powodu braku odpowiedniego instruktora oraz lokali konspiracyjnych. Szkolenia wyznaczone w dwóch terminach przez hm. „Leona” dla przodowników (drużynowych) przeprowadził pfm. „Ryszard”. Kontynuowano również szkolenie BS-ów lubelskich oraz nastąpiły początki kursów dla Zawiszy¹⁷⁸.

W maju 1944 r. „Pasięka” wyznaczyła dla Chorągwi Lubelskiej wizytatora hm. Ludwika Michalskiego „Fila”¹⁷⁹. Z fał-

szymi dokumentami na nazwisko Jan Kowalski dotarł do Lublina 1 lipca 1944 r. Wizytator otrzymał informację na temat liczby harcerzy w „Ulu Zboże” oraz uczestnictwa części harcerzy w oddziałach partyzanckich. Z tej podróży hm. „Fil” sporządził dla „Pasięki” 3 lipca 1944 r. wykaz liczby członków Chorągwi Lubelskiej, ujęty w zbiorczym stanie liczbowym Szarych Szeregów: „Ul Zboże” został tu podzielony na dwie kategorie: „Zboże – miasto”, czyli Lublin, oraz „Zboże – powiat”, czyli hufce z terenu Chorągwi Lubelskiej. W tej pierwszej kategorii hm. Michalski podał: Instruktorzy – 2 podharcistrzów; Zawisza – 3 rodziny (drużyny), 12 harcerzy; Bojowe Szkoły – 6 rodzin (drużyn), 24 harcerzy; Grupy Szturmowe – 23 rodziny (drużyny), 138 harcerzy; ogółem w Hufcu Lublin było: 2 instruktorów, 32 rodziny (drużyny) i 174 harcerzy. Z kolei w drugiej kategorii: Zawisza – 1 rodzina (drużyna), 4 harcerzy; Bojowe Szkoły – 3 rodziny (drużyny) 12 harcerzy, brak Grup Szturmowych; ogółem 4 rodziny (drużyny), 16 harcerzy¹⁸⁰. Był to jedyny kontakt wizytatora z Chorągwią Lubelską Szarych Szeregów przed udziałem w Powstaniu Warszawskim, a ponadto przed rozwiązaniem 28 lipca 1944 r. podziemnej organizacji harcerek na Lubelszczyźnie¹⁸¹.

Na podstawie działalności i sylwetek wspomnianych wizytatorów Polski Centralnej Szarych Szeregów należy podkreślić, że spełnili oni swoją ważną rolę w strukturach terenowych w relacji z „Pasięką”. Byli niejako „zwierciadłem” terenu, z drugiej strony reprezentowali Główną Kwaterę na zewnątrz. Z ogromną wiedzą o jednostkach harcerek, gotowi pomóc, podpowiedzieć, poradzić, z plikami czasopism, instrukcjami, poleceniami, meldunkami z terenu, za-

173. Borkowski J., PET, [w:] Warszawa walcząca 1939-1945. Leksykon, red. naukowy-koordynator K. Komorowski, Warszawa 2014, s. 579-580.

174. Trojan W., Kwatera Batalionu „Zośka” Armii Krajowej..., s. 259-260.

175. Chodzi o oddział „Pegaz” Kedywu KG AK; batalion harcerek AK „Parasol” powstał w czerwcu 1944 r.

176. Stopczyński W., Kowalczyk M., Kwiecińska A., Heinsohn T., Bolesław Srocki – zapomniany bohater, [w:] Wierni Akowskiej Przysiędze. Praca zbiorowa, opr. red. E. W. Ostrowska, Gdynia 2013, s. 427-428.

177. Jarzembowski K., „Ul Zboże” Lubelska Chorągiew Szarych Szeregów 1939-1944”, cz. 6, „Harcerstwo”, nr 3 (410), r. XXXVI, marzec 1994, s. 41-42; Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 257.

178. Zimmer B., Harcerstwo Lubelszczyzny..., s. 145; Szare Szeregi. Harcerze 1939-1945..., s. 242.

179. Szare Szeregi. Związek Harcerstwa Polskiego..., s. 72.

180. Jarzembowski K., „Ul Zboże” Lubelska Chorągiew Szarych Szeregów 1939-1944, cz. 6, „Harcerstwo”, nr 3 (410), r. XXXVI, marzec 1994, s. 43-44.

wsze w drodze, w podróży, z czyhającymi na nich niebezpieczeństwami zatrzymań, zawsze do dyspozycji naczelników Szarych Szeregów, szefów „Pasiaki”, komendantów „Uli” i „Rojów”. Cisi i ofiarni, ryzykując własnym życiem, oddawali je służbie. Nieśli ze sobą wiadomości krzepiące, uspokajające naczelne władze, ale też z problemami i życzeniami tych,

którzy na miejscu wykonywali swoje zadania. Wizytatorzy byli zawsze oczekiwani z życzliwością przez tych, którzy pragnęli zdobyć garść wiadomości z Warszawy, czym żyły struktury centralne podziemnej organizacji harcerskiej męskiej i jak można było dotrzeć do pomysłów najlepszego wykonania hasła „Dziś-Jutro-Pojutrze” w terenie.

GRAY RANKS' INSPECTORS TO CENTRAL POLAND

The article on 'Gray Ranks' Inspectors to Central Poland presents the role of inspectors, an important link in the underground scouting organisation during World War II. The inspectors were the scout leaders acting on behalf of the Chief Scout of Gray Ranks and Headquarters, codenamed Pasiaka (bee yard). They were supervising and assisting with the work organisation in particular regions, known as Ul (beehives). This topic has not been yet discussed in any separate research, only scarcely mentioned in Gray Ranks memoirs and studies. The territorial scope of the article is Central Poland (part of the General Government), consisting of the four Gray Ranks Regions: Warsaw (Warszawa) (beehive Wisła), Mazovian (beehive Puszcza), Radom (beehive Rada) and Lublin (beehive Zboże). The aforementioned beehives organisation's description evokes the silhouettes of instructors who played a vital role in the coordination of Bee yard – beehive cooperation. Depicted in the article actions were related to the circulation of the information concerning each of the services, communications, population conditions under the Nazi occupant and its terror, underground press distribution, 'N' action printings and information exchange with Home Army. The author presents the documents regulating the inspector's role, prerogatives and methodology of work in the beehives. The research on Gray Ranks' Inspectors to Central Poland is based on the documents stored in the Polish Scouting and Guiding Museum, Manuscript Department of the University of Warsaw Library, Museum of Warsaw and Pawiak Prison Museum, the branch of the Independence Museum.

fot. 1., z lewej:
hm. Florian Marciniak „Jerzy Nowak”, „Szary”, wizytator „Ula Wisła”, naczelnik Szarych Szeregów, fot. ze zbiorów Muzeum Harcerstwa, Archiwum Stowarzyszenia Szarych Szeregów

fot. 2., z prawej:
hm. Jerzy Ossowski „Wojciech”, wizytator „Ula Rady”, fot. z opracowania: W. Trojan, Kwatera Batalionu „Zośka” Armii Krajowej. Cmentarz Wojskowy na Powązkach w Warszawie, Warszawa 2011, s. 255

fot. 3., z lewej:
hm. Eugeniusz Stasiecki „Piotr Pomian”, wizytator „Ula Rady”, szef Głównej Kwatery „Pasiaki” Szarych Szeregów, fot. ze zbiorów Muzeum Harcerstwa, Archiwum Stowarzyszenia Szarych Szeregów

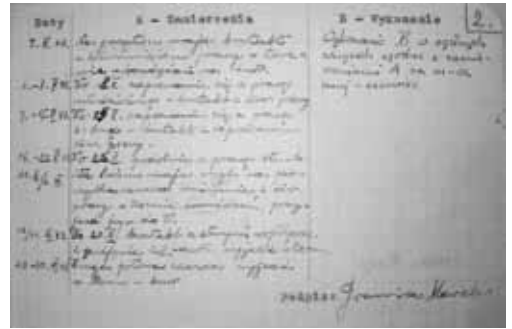
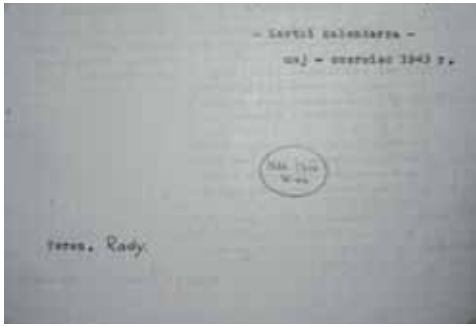

fot. 4., z prawej:
hm. Kazimierz Grenada „Marek Granica”, wizytator „Ula Rady”, szef Głównej Kwatery „Pasiaki” Szarych Szeregów, fot. ze zbiorów Muzeum Harcerstwa, Archiwum Stowarzyszenia Szarych Szeregów

fot. 5.
hm. Tadeusz Kwaśniewski „Jerzy”, „Kalikst”, wizytator „Ula Zboże”, fot. ze zbiorów Muzeum Harcerstwa, Archiwum Stowarzyszenia Szarych Szeregów

fol. 6.
„Kartki kalend-
rza” maj-czerwiec
1943 r. Teren
„Rady” autorstwa
hm. Kazimierza
Grendy „Mar-
ka Granicy”,
fot. Biblioteka
Uniwersytetu
Warszawskiego,
Gabinet Rękopisów,
Archiwum im. Flo-
riana Marciniaka

fol. 7.
„Kartki kalend-
rza” lipiec-sierpień
1943 r. Teren
„Zboże” autorstwa
hm. Jerzego
Jabrzemskiego
„Wojtka”, fot. ze
zbiorów Biblioteki
Uniwersyteckiej
w Warszawie,
Gabinet Rękopisów,
Archiwum im. Flo-
riana Marciniaka

fol. 8. Poświadczenie
z Niemieckiego Urzędu
Pracy (Arbeitsamt)
w Warszawie Tadeusza
Kwaśniewskiego
„Jerzego”, „Kaliksta”,
wizytatora „Ula Zboże”,
fot. ze zbiorów Biblioteki
Uniwersyteckiej
w Warszawie,
Gabinet Rękopisów,
Archiwum im. Floriana
Marciniaka

fol. 9. Raport
wizytatora „Ula
Zboże” hm.
Stanisława
Leopolda „Leona”
do sześcia „Pasielki”
hm. Eugeniusza
Stasieckiego
„Piotra”, [Warszawa]
12 XI 1943 r., fot. ze
zbiorów Biblioteki
Uniwersyteckiej
w Warszawie,
Gabinet Rękopisów,
Archiwum im.
Floriana Marciniaka

fot. 10. Kennkarta Tadeusza Kwaśniewskiego „Jerzego”, „Kaliksta”, wizytatora „Ula Zboże”, fot. ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, Gabinet Rękopisów, Archiwum im. Floriana Marciniaka

fot. 11., z lewej: hm. Jerzy Kozłowski „Jurwiś”, wizytator „Ula Puszcza”, fot. ze zbiorów autora

fot. 12., z prawej: hm. Jerzy Jabrzemski „Wojtek”, wizytator „Ula Rady” i „Ula Zboże”, fot. ze zbiorów Muzeum Harcerstwa, Archiwum Stowarzyszenia Szarych Szeregów

fot. 13., z lewej: hm. Stanisław Broniewski „Witold”, „Orsza”, wizytator „Ula Wisła”, naczelnik Szarych Szeregów, fot. ze zbiorów Muzeum Harcerstwa, Archiwum Stowarzyszenia Szarych Szeregów

fot. 14., z prawej: hm. Stanisław Leopold „Leon”, „Rafał”, wizytator „Ula Zboże”, fot. ze zbiorów Muzeum Harcerstwa, Archiwum Stowarzyszenia Szarych Szeregów

fot. 15., z lewej:
 hm. Jan Rossman
 „Wacek”, wizytator
 „Ula Wisła”,
 fot. ze zbiorów
 Danuty Rossman

fot. 16., z prawej:
 hm. Konrad
 Zembrzusi
 „Konrad”, wizytator
 „Ula Zboże”, fot.
 z Szare Szeregi.
 Harcerze 1939-
 1945, pod red.
 J. Jabrzemskiego,
 Warszawa 1988,
 Ilustracje

fot. 17., z lewej:
 hm. Dymitr
 Senatorski „Dymitr”,
 wizytator „Ula Puszcza”
 i „Ula Zboże”,
 fot. z Szare Szeregi.
 Harcerze 1939-1945,
 pod red. J. Jabrzemskiego,
 Warszawa 1988, Ilustracje

fot. 18., z prawej:
 hm. Władysław
 Ołędzki „Papa”,
 wizytator „Ula
 Puszcza”, fot. z Szare
 Szeregi. Harcerze
 1939-1945, pod red.
 J. Jabrzemskiego,
 Warszawa 1988,
 Ilustracje

fot. 19., z lewej:
 hm. Jerzy Jaczewski
 „Wilk”, wizytator
 „Ula Rady”, fot.
 z G. Nowik, Straż
 nad Wisłą, t. III, Blok
 „Bazylika” Okręg
 Szarych Szeregów
 Warszawa-Praga
 1944, Warszawa
 2001, s. 1085

fot. 20., z prawej:
 hm. Ludwik Michałski
 „Fil”, wizytator
 „Ula Zboże”,
 fot. z H. Świderski,
 Okupacja i konspira-
 cja w Obwodzie AK
 Grójec – „Głuszc”
 w latach 1939-1945,
 Warszawa 1989

fot. 21.
 hm. Stanisław
 Berezowski „Orcio”,
 „Zarzycki”,
 wizytator
 „Ula Rady”,
 fot. ze zbiorów
 Muzeum
 Harcerstwa,
 Archiwum
 Stowarzyszenia
 Szarych Szeregów

fot. 22.
 Mapa zasięgu
 działania
 wizytatorów Polski
 Centralnej Szarych
 Szeregów